

Werken en weldoen

Werken en weldoen

Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid

Ingrid Ooms
Jedid-Jah Jonker
Ab van der Torre

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juni 2009

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2009

SCP-special 33

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijl Zorg, Utrecht

Omslagillustratie: ©Mirjam Visker, Spijkenisse

ISBN 978-90-377-0403-7

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7	
Samenvatting	9	
1	Tijdbesteding verklaard	13
1.1	Gegevens en afbakening	14
1.2	Opzet van het onderzoek	15
2	Betaalde en onbetaalde arbeid in de literatuur	16
2.1	Modellen voor tijdbesteding	16
2.2	Kenmerken van het huishouden	17
2.3	Inkomen en opleiding	17
2.4	Arbeidsmarkt- en kinderopvangbeleid	18
2.5	Sociale omgeving	19
2.6	Onbetaalde arbeid in Nederland	20
2.7	Conclusies voor ons onderzoek	20
3	Tijd per week	22
3.1	Algemene verschillen in tijdbesteding	22
3.2	Betaalde arbeid	28
3.3	Vrijwilligerswerk en mantelzorg	29
3.4	Samenvatting	30
4	Het model	32
4.1	Toelichting op het model	32
4.2	Uitkomsten	34
4.3	Conclusie	38
5	Gevolgen van beleidswijzigingen	40
5.1	Beleid	40
5.2	Resultaten simulaties	42
5.3	Conclusie	49
6	Conclusie	51

Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)

- A Aanvullende analyses hoofdstuk 3
- B Technische specificatie van het model
- C Resultaten simulaties
- D Bijschatting van het potentieel uurloon
- E Gebruikte gegevensbestanden

Literatuur 55

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau 58

Voorwoord

Arbeidsparticipatie en maatschappelijke participatie zijn momenteel belangrijke onderwerpen in de politieke discussie. Betaalde arbeid, vrijwilligerswerk en mantelzorg zijn van groot economisch en maatschappelijk belang; daarnaast mag echter niet uit het oog worden verloren dat er voldoende tijd overblijft voor het huishouden, het gezin en de vrije tijd.

Dit verkennende onderzoek heeft tot doel de samenhang tussen deze verschillende activiteiten in beeld te brengen. Wat betekent meer betaalde arbeid bijvoorbeeld voor de tijd besteed aan vrijwilligerswerk en wat verandert er dan in de tijd besteed aan het huishouden? De nadruk in dit onderzoek ligt op de modelontwikkeling. Simulaties illustreren de mogelijkheden van een dergelijk model bij de beleidsvoorbereiding. Dit model is een eerste versie, gebaseerd op Nederlandse tijdbestedingdata uit 2005. Vanwege het beperkte aantal waarnemingen kon de mantelzorg niet als afzonderlijke activiteit worden gemodelleerd. Dat is vermoedelijk wel mogelijk als de scope wordt verruimd. Uitbreiding van het model is mogelijk door meer meetjaren in het onderzoek te betrekken.

De onderzoekers danken Richard Paap (Erasmus Universiteit Rotterdam) voor zijn hulp bij de keuze van de econometrische theorie op basis waarvan het model is geschat. Voor haar inspirerende bijdragen als extern lid van de leescommissie zijn we Edith Kuiper (ten tijde van het onderzoek: Universiteit van Amsterdam) eveneens erkentelijk.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Het huidige kabinet wil dat zowel de participatie op de arbeidsmarkt als de maatschappelijke participatie toeneemt. Deze hogere participatie is nodig om de collectieve voorzieningen in stand te kunnen houden (betaalde arbeid) en de zelfredzaamheid van burgers en de sociale samenhang in de maatschappij te bevorderen (onbetaalde arbeid). Om te beoordelen of deze beide doelen haalbaar zijn, beantwoorden wij in dit onderzoek de volgende vraag:

Wat zijn de mogelijke gevolgen van een hogere arbeidsparticipatie (van mannen en vrouwen) voor de tijdbesteding aan onbetaalde arbeid?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, hebben we onderzocht welke factoren invloed hebben op de tijdbesteding aan betaalde en onbetaalde arbeid. De centrale vraag leidt daarom tot de volgende aanvullende vraag:

Hoe groot is de invloed van verschillende verklarende factoren op de keuzes voor de hoeveelheid betaalde en onbetaalde arbeid van mannen en vrouwen in Nederland?

We beperken ons onderzoek tot niet studerende personen van 20 tot 64 jaar, omdat vooral zij worden geconfronteerd met keuzes tussen betaalde en onbetaald arbeid. De tijdbesteding wordt verdeeld over zes hoofdactiviteiten: betaalde arbeid, huishoudelijke taken, zorg voor kinderen, vrijwilligerswerk en mantelzorg, vrije tijd en persoonlijke tijd.

Er is en wordt veel onderzoek gedaan naar de verklaring van de keuzes voor betaalde en onbetaalde tijdbesteding. Geen van de onderzoeken geeft echter een volledig beeld van de verschillende keuzes die kunnen worden gemaakt. De meeste beperken zich tot twee of drie vormen van tijdbesteding, terwijl de overige activiteiten als restcategorie worden meegenomen, of helemaal niet in beeld komen. Daarom geven de bestaande onderzoeken onvoldoende verklaring voor de gecombineerde keuzes in tijdbesteding. Ook de substitutie van de bestede tijd tussen de verschillende activiteiten is nog niet goed in beeld gebracht.

In onze analyses houden we rekening met alle activiteiten en geven we een beeld van de tijd die hieraan wordt besteed. Vooral de substitutie tussen betaalde en onbetaalde arbeid in samenhang met andere activiteiten vormt onderwerp van onderzoek, evenals de factoren die van invloed zijn op de gemaakte keuzes. In de internationale literatuur komen leeftijd, gezinssamenstelling, geslacht en verdien capaciteit (zowel in termen van inkomen als van opleiding) in aanmerking als verklarende factoren. Daarnaast zijn de beschikbaarheid van kinderopvang en de voorkeuren voor de verdeling van arbeid en zorg van belang voor de keuzes die gemaakt worden. Informatie over het aanbod van kinderopvang ontbreekt helaas in het door ons gebruikte gegevensbestand (tijdbestedingonderzoek uit 2005, TBO 2005). Het bestand bevat wel opvattingen over kinderopvang en de verdeling van taken tussen mannen en vrouwen, maar door de manier van vragen is niet duidelijk of deze opvattingen

onafhankelijk zijn van de gemaakte keuzes, of dat juist de gemaakte keuzes de huidige opvattingen beïnvloeden. Daardoor kunnen ze niet als verklarende variabelen worden meegenomen.

Om de tijdbesteding van personen te verklaren, maken we gebruik van een model uit de marketingliteratuur, het zogenoemde *market share attraction model* (*msa-model*). Het model houdt er rekening mee dat er aan elke activiteit niet minder dan 0 uur en niet meer dan 168 uur per week kan worden besteed en dat er in totaal precies 168 uur per week wordt besteed aan alle activiteiten samen. Daarnaast worden de verschillende tijdbestedingen simultaan geschat, waardoor de onderlinge samenhang gewaarborgd is. Het voordeel van het gehanteerde model is, dat de voorspellingen en simulaties ook voldoen aan de genoemde tijdrestricties.

Uit onze analyses blijkt dat zowel mannen als vrouwen iets meer dan 50 uur per week besteden aan betaalde en onbetaalde arbeid samen. Bij vrouwen bestaat dit voor gemiddeld twee derde uit onbetaalde arbeid (namelijk huishoudelijk werk, zorg voor kinderen en vrijwilligerswerk of mantelzorg) en bij mannen voor twee derde uit betaalde arbeid. Vanaf 55 jaar wordt er beduidend minder tijd besteed aan betaalde arbeid, zowel door mannen als vrouwen. Vaders besteden meer tijd aan betaalde arbeid dan mannen zonder kinderen, terwijl moeders juist minder betaald werken dan vrouwen zonder kinderen. Als de kinderen jong zijn, wordt er meer tijd besteed aan huishoudelijke taken. Bij schoolgaande kinderen in het huishouden doen ouders meer vrijwilligerswerk. Verder vergroot een hoger uurloon de kans op betaalde arbeid. Voor vrouwen met een hoge opleiding is dit effect nog groter. Zowel mannen als vrouwen die actief betrokken zijn bij de kerk besteden meer tijd aan vrijwilligerswerk. Vrouwen die actief betrokken zijn bij de kerk verrichten minder betaalde arbeid, maar bij mannen is dit niet het geval. Als mannen tijd besteden aan vrijwilligerswerk, besteden ze daar iets meer tijd aan dan vrouwen, maar er zijn wel meer vrouwen die vrijwilligerswerk doen. Er zijn duidelijke verschillen in het type onbetaalde arbeid dat wordt verricht door vrouwen en mannen. Bij mannen gaat het vaak om verenigingswerk (vrijwilligerswerk), terwijl vrouwen meer doen aan zorg voor familie of huisgenoten (mantelzorg).

De verklaringskracht van het model verschilt per activiteit. De zorg voor kinderen is zeer goed te verklaren (60%), mede omdat de aanwezigheid van kinderen zeer bepalend is voor de tijdbesteding van ouder(s). Ook de tijd besteed aan betaalde arbeid en huishoudelijke taken is redelijk goed te verklaren uit kenmerken van het huishouden en de betrokken leden (beide circa 30%). De tijd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg en vrije tijd laat zich minder goed verklaren (beide circa 15%) en is blijkbaar sterk afhankelijk van persoonlijke voorkeuren.

Met het model is een aantal simulaties uitgevoerd die ons helpen te onderzoeken welke instrumenten geschikt zouden kunnen zijn om een verhoging van de arbeidsparticipatie en het vrijwilligerswerk (inclusief mantelzorg) te bewerkstelligen. Vaak

gaat een verhoging van één van beide echter gepaard met een daling van de andere. Het aantal determinanten in het model dat door beleidsmaatregelen is te beïnvloeden is echter beperkt. De simulaties zijn dan ook vooral een illustratie van de werking en de mogelijkheden van het model op dit moment.

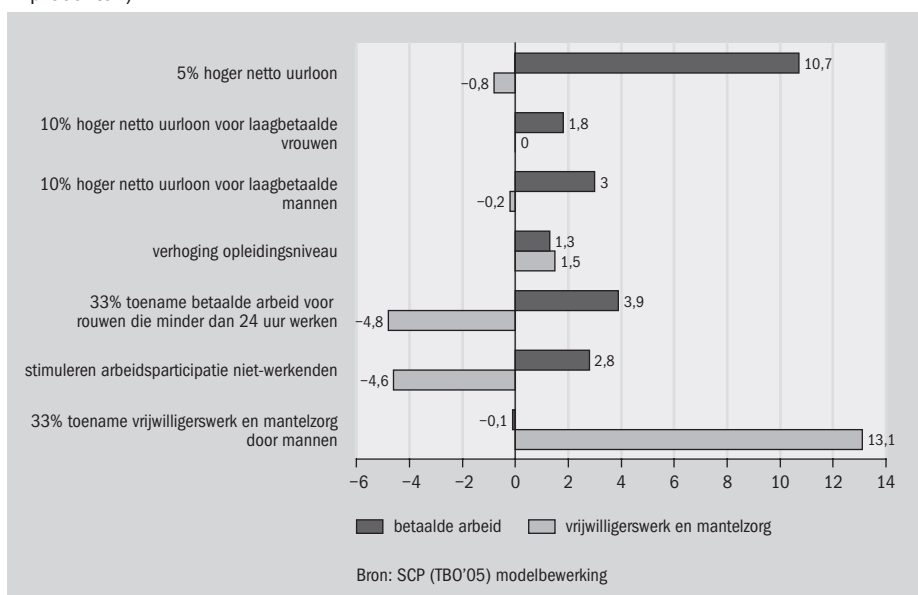
De verschillende simulaties hebben betrekking op:

- belastingmaatregelen, die worden gesimuleerd via een verhoging van het netto-uurloon;
- verhogen van het opleidingsniveau (personen in een 10-jaars leeftijdsgroep krijgen een opleidingsniveau volgens de verdeling van de onderliggende, jongere leeftijdsgroep);
- stimuleren van betaalde arbeid voor vrouwen en niet-werkenden;
- stimuleren van (vrijwilligerswerk en) mantelzorg voor mannen.

Figuur S.1 geeft een samenvatting van de simulaties met de effecten op de tijd besteed aan betaalde arbeid en aan vrijwilligerswerk of mantelzorg. Het betreft hier het gemiddelde effect voor iedereen, dus zowel voor de doelgroep (waarvoor de bestede tijd verandert) als de groep waarvoor de tijdbesteding hetzelfde blijft.

Figuur S.1

Resultaten simulaties voor betaalde arbeid en vrijwilligerswerk/mantelzorg (relatieve verandering in procenten)

Over het algemeen zijn de effecten niet bijzonder groot. Uitzondering vormt het verhogen van het netto-uurloon van iedereen met 5%. Dit veroorzaakt een toename van het aantal uren betaalde arbeid met bijna 11%. Ook de toename van het vrijwilligers-

werk in de laatste simulatie uit de figuur is relatief groot (13%). Deze toename komt overeen met gemiddeld ongeveer twintig minuten vrijwilligerswerk per persoon. Hoe deze toename moet worden gerealiseerd blijft echter ongewis.

Meestal gaat een stijging van de tijd besteed aan betaalde arbeid ten koste van de tijd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg. Belastingmaatregelen, die het netto-uurloon verhogen, leiden tot een toename van de arbeidsparticipatie ten koste van huishoudelijke taken en, zij het beperkt, van zorg voor kinderen. Het effect op vrijwilligerswerk en mantelzorg is klein. Een cultuuromslag waarbij bepaalde groepen mensen meer geneigd zullen zijn om betaalde arbeid te gaan verrichten, zal tot een relatief grote afname van vrijwilligerswerk en mantelzorg leiden. Zowel bij het stimuleren van de arbeidsparticipatie van vrouwen als die van mensen zonder betaalde arbeid daalt de tijd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg met bijna 5%. Hier zijn de kabinetsdoelstellingen dus met elkaar in strijd.

Een verhoging van het opleidingsniveau heeft een positief effect zowel op de arbeidsparticipatie als op het vrijwilligerswerk. Dit komt doordat hoger opgeleide personen over het algemeen een hoog niveau van participatie hebben, zowel in de betaalde als onbetaalde sfeer.

Beleid gericht op scholing en specifieke belastingmaatregelen lijken dus de beste instrumenten om de participatiedoelen van het huidige kabinet (op termijn) te bereiken. De arbeidsparticipatie wordt dan bevorderd zonder dat vrijwilligerswerk en mantelzorg daardoor in het gedrang komen. Een gemiddeld hoger opleidingsniveau zal de tijd besteed aan vrijwilligerswerk zelfs verhogen. Maar dit is wel een kwestie van een langere adem.

1 Tijdbesteding verklaard

De tijdbesteding in Nederland staat volop in de belangstelling. De Nederlandse regering wil dat er meer mensen betaalde arbeid gaan verrichten en dat er meer uur per week betaald wordt gewerkt. Vooral vrouwen en degenen die de pensioengerechtigde leeftijd naderen zouden vaker en meer moeten werken. Ook probeert het kabinet het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking te verhogen. Een van de voordelen van een hoger opleidingsniveau is dat hoogwaardiger arbeid kan worden verricht. De productiviteitsstijging waartoe dit laatste kan leiden, maakt een grotere welvaart mogelijk. Naast een grotere arbeidsdeelname wil het kabinet het aantal vrijwilligers en mantelzorgers substantieel verhogen. Dus zowel de arbeidsparticipatie als de sociale participatie moet toenemen (TK 2006/2007). De vraag is of deze beide beleidsintenties niet met elkaar botsen: tijd besteed aan vrijwilligerswerk kan ten koste gaan van tijd besteed aan arbeid en omgekeerd. Ook voor andere activiteiten zal hierdoor minder tijd overblijven. De vraag is dus of deze combinatie van beleidsdoelen realistisch is.

Met behulp van een verklaringsmodel willen we inschatten wat het effect van een hogere arbeidsparticipatie kan zijn op de keuzes die mensen maken ten aanzien van hun tijdbesteding. Welke andere activiteiten komen hierdoor eventueel in de knel? De centrale vraag van het onderzoek luidt:

Wat zijn de mogelijke gevolgen van een hogere arbeidsparticipatie (van mannen en vrouwen) voor de tijdbesteding aan onbetaalde arbeid?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, hebben we ook het antwoord op een aanvullende vraag nodig:

Hoe groot is de invloed van verschillende verklarende factoren op de keuzes voor de hoeveelheid betaalde en onbetaalde arbeid van mannen en vrouwen in Nederland?

We bestuderen de keuzes die gemaakt worden bij de besteding van de wekelijks beschikbare tijd. Welke factoren beïnvloeden de verdeling tussen betaalde arbeid, onbetaalde arbeid en vrije tijd? Onbetaalde arbeid heeft betrekking op activiteiten die door anderen gedaan zouden kunnen worden, zoals het onderhouden van de tuin, het schoonmaken van het huis of het zorgen voor een zieke ouder (Bruyn-Hundt 1997). Gewoonlijk worden drie soorten onbetaalde arbeid onderscheiden (Hooghiemstra et al. 2002):

- huishoudelijke arbeid (huishoudelijk werk, onderhoud, zorg voor kinderen en andere gezinsleden);
- informele zorg (ongeorganiseerde zorg voor familieleden en anderen);

- vrijwilligerswerk (georganiseerde activiteiten voor politieke, religieuze of sociale organisaties).

Wij sluiten in grote lijnen aan bij deze indeling.

1.1 Gegevens en afbakening

Voor de analyses wordt gebruikgemaakt van het meest recente Tijdbestedingonderzoek (TBO) uit 2005. Dit tijdbestedingonderzoek wordt elke vijf jaar gehouden onder de Nederlandse bevolking. Het bevat naast achtergrondgegevens over de respondent en het huishouden waartoe deze behoort, algemene vragen over tijdbesteding. Bovendien wordt de respondent gevraagd om gedurende één week in een dagboek per kwartier bij te houden aan welke activiteiten de tijd wordt besteed. Het TBO van 2005 omvat 2188 respondenten van twaalf jaar en ouder (zie bijlage E, te vinden via www.scp.nl). Een respondent kan elke positie in een huishouden innemen. De dagboekjes zijn gedurende een week bijgehouden in oktober. Voor de tijdbesteding in uren per week gebruiken we de gegevens uit de dagboekjes. Overige gegevens zijn gebaseerd op de achtergrondvragen.

Als we ervan uitgaan dat beslissingen met betrekking tot tijdbesteding afhankelijk zijn van de tijdbesteding van andere leden van het huishouden, zouden we eigenlijk moeten beschikken over tijdbestedinggegevens van alle leden van het huishouden. Omdat we deze niet hebben, beperken onze analyses zich tot hoofden van huishoudens en eventuele partners. Hierbij gaan we ervan uit dat het bestand voldoende representatief is om op deze manier een beeld te krijgen van alle hoofden van huishoudens en hun partners in Nederland.

Omdat we ruim aandacht willen besteden aan betaalde arbeid in relatie tot andere bezigheden, beperken we onze analyses tot personen tussen de 20 en 64 jaar. We realiseren ons dat we dan een grote hoeveelheid vrijwilligerswerk missen, omdat dit veel door ouderen wordt gedaan. Deze ouderen hebben echter veelal geen betaalde baan meer en voor hen zou om die reden een apart model geschat moeten worden, wat op basis van het beperkte aantal waarnemingen in het databestand niet haalbaar is. Studenten laten we buiten beschouwing, omdat zij een te afwijkend tijdbestedingspatroon hebben. Voor hen ligt de afweging tussen betaalde en onbetaalde arbeid heel anders, gezien de tijd die ze aan de studie moeten besteden. Respondenten die tijdens de dagboekweek zelf ziek waren, of een huisgenoot hadden die extra zorg nodig had laten we ook buiten beschouwing. De tijdbesteding van deze personen in de dagboekweek week af van hun normale patroon, wat de resultaten van de analyses zou vertekenen. De gemaakte keuzes resulteren in een bestand met ongeveer 1300 (bruikbare) respondenten.

1.2 Opzet van het onderzoek

In hoofdstuk 2 geven we een beknopt overzicht van de internationale literatuur waarin verklaringen worden gezocht voor de beslissingen die mensen maken ten aanzien van hun tijdbesteding. Dit geeft ons aanknopingspunten voor mogelijk verklarende variabelen die wij met ons model kunnen analyseren. Hoofdstuk 3 geeft een overzicht van de tijdbesteding van Nederlandse mannen en vrouwen die hoofd of partner van het hoofd zijn in een huishouden.

De modelleringstechniek die wij gebruiken om ons model te schatten is, voor zover ons bekend, niet eerder gebruikt voor dit type onderzoek. Dit *market share attraction model* voldoet aan de eisen waaraan het tijdbestedingmodel moet voldoen. De verschillende vergelijkingen (voor de verschillende tijdbestedingscategorieën) in het model worden in samenhang geschat en het totaal van de beschikbare tijd telt op tot 168 uur per week. Hoe dit precies in het model wordt vormgegeven, is in hoofdstuk 4 te lezen. In dat hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de aanvullende onderzoeksvraag met betrekking tot de verklarende factoren bij de keuzes ten aanzien van tijdbesteding.

Hoofdstuk 5 probeert, onder andere, antwoord te geven op de centrale vraag wat er gebeurt als er meer betaald wordt gewerkt. Wat betekent dit voor de tijdbesteding aan onbetaalde arbeid en vrije tijd? Ook andere simulaties komen aan bod, bijvoorbeeld hoe de verdeling van tijd verandert als mensen een hogere opleiding zouden hebben of hun netto-uurloon hoger zou zijn. Het aantal determinanten in het model dat door beleidsmaatregelen te beïnvloeden is, is zeer beperkt. De analyses in hoofdstuk 5 moeten daarom vooral worden gezien als een illustratie van de werking van het model. Het geeft aan welke mogelijkheden er op dit moment zijn. In hoofdstuk 6 wordt aangegeven welke uitbreidingen en verbeteringen van het model nodig zijn om beleidsvragen beter te kunnen beantwoorden. In dat hoofdstuk worden tevens de belangrijkste bevindingen van het onderzoek nog eens op een rij gezet en de conclusies getrokken.

2 Betaalde en onbetaalde arbeid in de literatuur

In dit hoofdstuk geven we een beknopt overzicht van onderzoeken naar tijdbesteding. We beperken ons tot de onderzoeken die een bijdrage leveren aan de verklaring van de keuzes die in dit kader worden gemaakt.

Voor Nederland moet steeds in gedachten worden gehouden dat we internationaal een aparte positie innemen. Wat betreft het aantal mensen dat betaalde arbeid verricht, staat Nederland aan de top van Europa. Maar Nederland is ook, zoals bekend, koploper wat betreft deeltijdwerken. Zowel mannen als vrouwen werken gemiddeld minder dan werknemers in andere Europese landen (RMO 2008: 34). Ondanks dat veel vrouwen in Nederland werken, is het arbeidsvolume (de totale participatie in uren) lager dan in veel andere landen. Dit komt vooral doordat vrouwen veel vaker in (kleine) deeltijdbanen werken. Zie voor een uitgebreide analyse hiervan Portegijs et al. (2008).

2.1 Modellen voor tijdbesteding

Voor het verklaren van de keuzes met betrekking tot tijdbesteding, kunnen we teruggrijpen op een grote hoeveelheid internationale literatuur. De aandacht voor tijdbesteding aan huishoudelijke arbeid in economische modellen is begonnen met *A theory of the allocation of time* van Becker in 1965. Huishoudens worden niet alleen meer gezien als consumenten, maar ook als producenten waarbij consumptiegoederen en tijd de productiemiddelen zijn. Naast een beperking van de beschikbare geldmiddelen (het budget) komt een tijdrestrictie (tijdbudget) in beeld. Gronau (1977) geeft hierop een vervolg door betaalde arbeid, huishoudelijke arbeid en vrije tijd te onderzoeken. De modellen uit de artikelen van Becker en Gronau zijn door velen toegepast en uitgebreid. Een overzicht is onder andere te vinden in Juster en Stafford (1991). Klevmarken (1999) benadrukt dat bij het analyseren van arbeidsparticipatie de huishoudelijke arbeid een belangrijke factor is. Deze activiteit draagt, naast bijvoorbeeld het inkomen, bij aan de welvaart van huishoudens.

Veel onderzoekers die zich bezighouden met tijdbestedingmodellen beperken zich tot twee activiteiten, namelijk betaalde arbeid en één andere activiteit (bijvoorbeeld zorg voor kinderen of vrije tijd). Soms wordt nog een extra activiteit toegevoegd. Connelly en Kimmel (2007) onderscheiden actieve vrije tijd, zorg voor kinderen en huishoudelijke arbeid, maar zij gebruiken de betaalde arbeidstijd (alleen) als verklarende variabele. Montmarquette en Monty (1987) onderscheiden betaalde arbeid, vrijwilligerswerk en vrije tijd met eigen kinderen.

Voor Nederland is ook een aantal onderzoeken gedaan die zich richten op gedragsaspecten van tijdbesteding. Grift et al. (1999) schatten vergelijkingen voor de tijdbesteding aan betaalde en onbetaalde arbeid van mannen en vrouwen.

Onbetaalde arbeid bestaat uit huishoudelijk werk en zorg voor kinderen. Ook hier wordt dus slechts een deel van de activiteiten gemodelleerd. Voor de verschillende activiteiten worden losse vergelijkingen geschat, waardoor de eventuele uitruil van uren tussen activiteiten niet volledig in beeld kan worden gebracht.

2.2 Kenmerken van het huishouden

Verschillen in de huishoudsituatie zijn van groot belang bij het verklaren van de tijdbesteding. De aanwezigheid van een partner en kinderen bepaalt voor een groot deel de verdeling van de tijd (Apps en Rees 2005; Bonke et al. 2007). De aanwezigheid van een partner verhoogt de kans op specialisatie binnen het huishouden (El Lahga en Moreau 2007; Bonke et al. 2007). Dit betekent meestal een traditionele rolverdeling: de vrouw houdt zich vooral met de huishoudelijke taken bezig, terwijl de man zijn tijd aan betaalde arbeid besteedt. De aanwezigheid van jonge kinderen is hierbij van belang en dit kan de specialisatie versterken.

Van der Lippe (1993) vindt voor Nederland ook dat de aanwezigheid van kleine kinderen minder betaalde arbeid betekent voor vrouwen en meer huishoudelijk arbeid voor beide partners.

Alleenstaande ouders werken gemiddeld minder uren per week dan ouders die een partner hebben. Dit geldt zowel voor alleenstaande moeders als voor alleenstaande vaders (Kalenkoski et al. 2005).

In de landen van de Europese Unie (EU) werken vrouwen vaker in deeltijd als er meer jonge kinderen in het huishouden aanwezig zijn (Buddelmeyer et al. 2005). Mannelijke deeltijdwerkers hebben ook vaker jonge kinderen, in vergelijking met fulltime werkenden. Maar als het aantal kinderen toeneemt, neemt de kans op deeltijdwerken voor hen af. Dan wordt er juist meer gewerkt. Voor een groter huishouden is immers vaak ook meer inkomen nodig.

2.3 Inkomen en opleiding

Meestal wordt gevonden dat een hoger potentieel uurloon en een hogere opleiding (wat vaak met elkaar samenhangt) een grotere kans geven op arbeidsparticipatie van zowel mannen als vrouwen. Daarnaast heeft een hoog niet-arbeidsinkomen in het huishouden een dempend effect op de arbeidsparticipatie (zie bijvoorbeeld Kalenkoski et al. 2005; Montmarquette en Monty 1987; Gronau 1977). Gronau (1977) vond ook dat een hogere loonvoet een daling van huishoudelijke arbeid tot gevolg had (en een stijging van betaalde arbeid).

Een hoger potentieel uurloon voor vrouwen verlaagt ook de kans op specialisatie binnen het huishouden, doordat vrouwen dan vaker een betaalde baan hebben en /of meer uren werken (El Lahga en Moreau 2007). Andersom neemt de kans op specialisatie toe als juist het uurloon van de partner hoger is. Van der Lippe (1993) vindt dit voor zowel de mannelijke als de vrouwelijke partners in het huishouden. De minst verdienende partners besteden dan meer tijd aan huishoudelijke arbeid.

Een hogere verdien capaciteit (hoger uurloon en opleiding) van zowel de vader als de moeder blijkt niet alleen het aantal uren betaalde arbeid te vergroten maar ook het aantal uren besteed aan de zorg voor kinderen. Moeders leveren vooral in op de andere vormen van tijdbesteding (persoonlijke tijd, vrije tijd en huishoudelijke arbeid). Kimmel en Connelly (2006) vragen zich af of de zorg voor kinderen door de moeder te vergelijken is met huishoudelijke arbeid of vrije tijd. Ze vinden dat het opgeen van beide lijkt. De zorg voor kinderen reageert op dezelfde wijze op het inkomen en de opleiding als betaalde arbeid. Een hoger inkomen van een aanwezige partner laat wel een tegengesteld effect zien op werken (minder) en de zorg voor kinderen (meer).

2.4 Arbeidsmarkt- en kinderopvangbeleid

De arbeidsparticipatie van vooral vrouwen wordt naast de hiervoor genoemde factoren beïnvloed door overheidsbeleid met betrekking tot belastingheffing en de regelingen voor kinderopvang (Apps en Rees 2005; Bonke et al. 2007; Jaumotte 2004). Wanneer er goede opvangvoorzieningen voor jonge kinderen zijn, komt een traditionele rolverdeling binnen het huishouden minder vaak voor (bijvoorbeeld Denemarken met goede voorzieningen, in vergelijking met de Verenigde Staten, zie Bonke et al. 2007).

Binnen Europa blijken behalve de Nederlandse vrouwen Duitse vrouwen veel minder vaak fulltime te werken. Dearing et al. (2007) vergeleken Duitsland met buurland Oostenrijk om tot deze conclusie over Duitse vrouwen te komen. Volgens de auteurs heeft het vooral te maken met het belastingsysteem. Duitsland heft belasting op basis van het gezamenlijke inkomen, Oostenrijk doet dat individueel. Bij een individueel gericht belastingsysteem heeft het inkomen van de partner geen invloed op de hoogte van de te betalen belasting over het eigen inkomen. Bij een belastingsysteem gericht op het gezamenlijke huishoudinkomen, zijn de marginale tarieven voor het tweede inkomen vaak hoger. Verder zijn de voorzieningen voor ouderschapsverlof in Oostenrijk veel gunstiger.

Buddelmeyer et al. (2005) vinden dat sociaaleconomische factoren de verschillen in arbeidsparticipatie tussen EU-landen niet volledig kunnen verklaren. Vooral voor vrouwen is het land waarin ze wonen een belangrijke verklarende variabele. De landenverschillen hebben betrekking op verschillen in arbeidsmarkt- en deeltijdbeleid, maar ook op culturele factoren. Voor mannen worden geen verschillen gevonden tussen de landen.

Jaumotte (2004) vergelijkt de arbeidsparticipatie van vrouwen in de landen aangesloten bij de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Zij constateert dat belasting- en kindertoeslagen die als lumpsum worden uitgekeerd de arbeidsparticipatie van vrouwen verminderen. Het zou beter zijn om specifieke

kinderopvangsubsidies uit te keren dan algemene kindertoeslagen (zoals de Nederlandse kinderbijslag). Ook een meer gelijke benadering van tweeverdieners in het belastingstelsel ten opzichte van alleenverdieners zou de participatie van vrouwen verhogen, doordat de nettoverdiensten hoger worden. Betaald ouderschapsverlof geeft vrouwen de mogelijkheid om arbeid en zorg gemakkelijker te combineren, wat de arbeidsparticipatie ook zal verhogen. Dit verlof moet echter niet te lang zijn (meer dan twintig weken), omdat de vaardigheden dan te veel achteruitgaan. Onvoldoende beschikbaarheid van kinderopvang lijkt vooral een beperking voor voltijd werken te zijn.

Freeman en Schettkat (2005) stellen voor dat er in de Europese Unie beleid wordt ontwikkeld dat het voor vrouwen gemakkelijker maakt huishoudelijke taken uit te besteden. Volgens hen zal dit hun arbeidsparticipatie bevorderen. In vergelijking met de Verenigde Staten worden er in Europa erg weinig huishoudelijk taken uitbesteed (maaltijdbereiding, kinderopvang, zorg voor ouderen, schoonmaken).

2.5 Sociale omgeving

Voor mannen blijken omgevingsnormen¹ belangrijk te zijn voor hun aandeel in het huishoudelijk werk. Voor vrouwen zijn deze normen vooral van belang voor hun participatie op de arbeidsmarkt (Van der Lippe 1993). Dat vrouwen zich onder andere laten leiden door hun omgeving met betrekking tot keuzes ten aanzien van arbeidsparticipatie, blijkt ook uit Ooms et al. (2007).

Maurin en Moschion (2006) vinden, voor Frankrijk, ook een verband tussen arbeidsparticipatie van moeders en hun omgeving. Mannen laten zich wat betreft betaalde arbeid niet leiden door normen uit hun sociale omgeving. Over huishoudelijk werk doen de auteurs geen uitspraak.

Dat herverdelen of uitbesteden van onbetaalde arbeid voor Nederland niet zonder meer tot een stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen zal leiden, blijkt uit Portegijs et al. (2008). Het traditionele rollenpatroon is nog steeds erg bepalend voor de arbeidsduur van vrouwen. Voor een verdere herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, is volgens de auteurs een cultuuromslag nodig. Dit betekent dat het makkelijker maken van het uitbesteden van huishoudelijke taken, zoals Freeman en Schettkat (2005) voorstellen, op zichzelf niet voldoende is om de arbeidsduur van Nederlandse vrouwen te verhogen.

1 De omgevingsnormen betreffen de mening van partner en vrienden met betrekking tot het werken van vrouwen en de manier waarop personen uit het sociale netwerk de taken verdelen (huishoudelijk werk, zorg voor kinderen en betaalde arbeid).

2.6 Onbetaalde arbeid in Nederland

Recent zijn er enkele publicaties over onbetaalde arbeid in Nederland verschenen. De eerste richt zich op vrijwilligerswerk en de verwachte ontwikkeling in het aantal vrijwilligers tot 2015 (Dekker et al. 2007). Dit onderzoek geeft een overzicht van de consequenties voor vrijwilligerswerk van ontwikkelingen in de maatschappij. Een stijging van het opleidingsniveau heeft een duidelijk positief effect op vrijwilligerswerk, terwijl een vergroot aanbod van activiteiten voor de vrijetijdsbesteding en ont-kerkelijking een negatief effect hebben op het doen van vrijwilligerswerk. De tweede studie richt zich op informele zorg (De Boer en Timmermans 2007) en de verwachte veranderingen tot 2020. Een onderdeel van dit laatste onderzoek is een schatting van het aanbod aan informele zorg (Timmermans en Sadiraj 2007). Informele zorg wordt door de auteurs gerelateerd aan betaalde arbeid, met speciale aandacht voor de verwachte groei van arbeidsparticipatie van vrouwen en ouderen. De auteurs spreken de zorg uit dat dit zal leiden tot een lager aanbod van informele zorg. Omdat voor dit onderzoek geen gedetailleerde gegevens over tijdbesteding beschikbaar waren, kon niet worden onderzocht in hoeverre de tijd besteed aan verschillende activiteiten met elkaar concurreren (zie ook Van der Meer en Mulder 2007). Begin 2009 verscheen een nieuw rapport over mantelzorg. Hierin wordt een overzicht gegeven van de steun van en aan mantelzorgers in Nederland (De Boer et al. 2009). Hieruit blijkt dat mantelzorgers de zorg vaak combineren met een betaalde baan en vrijwilligerswerk. 71% van de mantelzorgers heeft een baan, 35% verricht nog ander vrijwilligerswerk.

2.7 Conclusies voor ons onderzoek

Geen enkele van de genoemde tijdbestedingonderzoeken geeft een volledig overzicht van de verschillende (productieve) activiteiten. Meestal beperken ze zich tot twee of drie vormen van tijdbesteding, terwijl de overige activiteiten als restcategorie worden meegenomen, of helemaal niet in beeld zijn. Daarom is het moeilijk een goede verklaring te geven voor de gecombineerde keuzes in tijdbesteding. Ook de substitutie van de bestede tijd aan de verschillende activiteiten is niet goed in beeld te brengen. Wij streven er daarom naar alle activiteiten te onderscheiden en een beeld te geven van de tijd die hieraan wordt besteed. We willen vooral aandacht besteden aan de substitutie tussen betaalde en onbetaalde arbeid in samenhang met andere activiteiten en aan de factoren die van invloed zijn op de gemaakte keuzes.

De onderzoeken geven voldoende aanknopingspunten om een aantal determinanten voor de verklaring van tijdbesteding te bepalen. Leeftijd, gezinssamenstelling, geslacht en verdien capaciteit (zowel in termen van inkomen als van opleiding) komen in aanmerking. De regelingen ten aanzien van belastingheffing, kinderopvang en verlofregelingen blijken ook een belangrijke bijdrage te leveren aan de verklaring van de tijdbesteding. Helaas is het met de gegevens die wij voor dit onderzoek beschikbaar hebben niet mogelijk om hiermee rekening te houden. De

beschikbaarheid van kinderopvang en de mogelijkheid om gebruik te maken van bepaalde verlofregelingen kan daardoor niet in het model worden ingebracht. Met de belastingheffing kan rekening worden gehouden voor zover deze een relatie heeft met het netto-inkomen. Ook blijkt uit het literatuuronderzoek dat de meningen over betaalde arbeid en bijvoorbeeld kinderopvang van belang zijn voor de beslissingen over tijdbesteding. Uit ander onderzoek (Ooms et al. 2007) blijkt echter dat het verband tussen bijvoorbeeld arbeidsparticipatie en meningen niet eenduidig is. De meningen zijn niet onafhankelijk van de beslissing om te participeren, terwijl dit wel noodzakelijk is om ze als verklarende variabelen op te nemen in het model.

3 *Tijd per week*

In het vorige hoofdstuk hebben we een overzicht gegeven van internationale literatuur op het terrein van tijdbesteding. De nadruk lag op verklarende factoren die in deze literatuur worden aangetroffen. In het vervolg van dit rapport beperken we ons tot de Nederlandse situatie. Deze kenmerkt zich door een hoge arbeidsparticipatie in personen, doordat veel vrouwen een betaalde baan hebben. Tegelijkertijd werken vooral veel vrouwen in deeltijd, waardoor de arbeidsparticipatie in uren, in vergelijking met andere landen, relatief laag is.

In dit hoofdstuk geven we een beeld van de verschillen in tijdbesteding naar kenmerken van de respondenten. Hierbij wordt nog niet gekeken naar de samenhang tussen verschillende kenmerken, anders dan naar het onderscheid tussen mannen en vrouwen.

3.1 *Algemene verschillen in tijdbesteding*

Voor dit onderzoek hanteren we een indeling in tijdbestedingcategorieën die is gebaseerd op de indeling volgens Breedveld et al. (2006). We onderscheiden de volgende categorieën:

- 1 Betaalde arbeid: alles wat met een baan te maken heeft, inclusief woon-werkverkeer.
- 2 Huishoudelijke taken: huishouding (o.a. maaltijd bereiden, afwassen, schoonmaken, wassen, strijken), boodschappen en verzorgende hobby's (o.a. onderhoud aan fiets, onderhoud aan woning, planten en huisdieren verzorgen).
- 3 Zorg voor kinderen: kinderverzorging en kinderbegeleiding (hulp bij huiswerk, spelen, wandelen, voorlezen).
- 4 Vrijwilligerswerk en mantelzorg: zorg voor huisgenoten en familieleden, deelname aan politieke en sociale organisaties (o.a. belangenbehartiging, politiek, leiden organisatie, kerk, personeelsraad), verenigingswerk (bijvoorbeeld voor een sportvereniging) en overig vrijwilligerswerk (zorg voor niet-familieleden, oudercommissie, hulp op school).
- 5 Vrije tijd: sociale contacten, uitgaan, hobby's, sport, lezen, tv, radio, audio, onderwijs, ontspannen.
- 6 Persoonlijke tijd: slapen, eten en persoonlijke verzorging.

Huishoudelijke taken, zorg voor kinderen, vrijwilligerswerk en mantelzorg vormen samen de onbetaalde arbeid.

In deze paragraaf geven we een beeld van de tijdbesteding aan de verschillende activiteiten uitgesplitst naar een aantal kenmerken van respondenten, onder andere

leeftijd en huishoudsamenstelling. Deze kenmerken zijn geselecteerd op basis van de verwachting dat ze invloed hebben op de verdeling van de tijdbesteding.

Tabel 3.1 geeft een overzicht van de tijdbesteding van Nederlanders van 20 tot 64 jaar die hoofd of partner van het hoofd zijn in een huishouden.² Vanwege hun afwijkende tijdbesteding zijn studenten buiten beschouwing gelaten. Datzelfde geldt voor mensen die tijdens het onderzoek bedlegerig waren, of extra zorg besteedden aan een zieke huisgenoot. De activiteiten in de tabellen zijn steeds inclusief de reistijd die voor de betreffende activiteit nodig was.

Tabel 3.1

Tijdbesteding naar leeftijdsklasse, gemiddeld aantal uren per week, 20-64-jarigen, 2005

tijdbesteding	20-24 jr.	25-34 jr.	35-44 jr.	45-54 jr.	55-64 jr.	allen
(n)	33	253	371	360	287	1304
aandeel in steekproef (%)	3	21	28	25	23	
betaalde arbeid						
betaalde arbeid	33,4	32,7	30,2	28,4	13,2	26,6
huishoudelijke taken						
huishoudelijke taken	16,3	16,1	18,4	20,4	23,0	19,4
zorg voor kinderen						
zorg voor kinderen	2,8	6,7	7,6	1,9	1,9	4,5
vrijwilligerswerk						
vrijwilligerswerk	0,5	1,2	1,5	2,3	3,6	2,1
vrije tijd						
vrije tijd	39,8	36,5	35,2	38,8	47,1	39,2
persoonlijke tijd						
persoonlijke tijd	75,3	74,8	75,0	76,2	79,2	76,2
mannen						
betaalde arbeid	39,8	40,5	40,2	38,5	19,8	35,2
huishoudelijke taken	9,4	12,0	11,8	13,7	17,5	13,6
zorg voor kinderen	1,1	3,3	4,6	1,4	1,1	2,7
vrijwilligerswerk	0,1	1,2	1,3	2,3	2,9	1,9
vrije tijd	43,6	37,9	36,1	37,8	48,8	39,9
persoonlijke tijd	73,9	73,2	74,0	74,3	77,9	74,8
vrouwen						
betaalde arbeid	30,6	24,7	19,5	18,1	6,5	17,8
huishoudelijke taken	19,2	20,4	25,6	27,3	28,5	25,3
zorg voor kinderen	3,6	10,2	10,9	2,4	2,7	6,5
vrijwilligerswerk	0,6	1,2	1,7	2,3	4,2	2,3
vrije tijd	38,1	35,1	34,2	39,7	45,4	38,5
persoonlijke tijd	76,0	76,5	76,1	78,2	80,6	77,7

Bron: SCP (TBO'05)

2 Iemand is hoofd van een huishouden of partner van een huishouden, als de respondent dit zelf heeft aangegeven.

Gemiddeld werken 20-64-jarigen in Nederland bijna 27 uur per week. Mannen nemen gemiddeld 35 uur voor hun rekening, vrouwen besteden gemiddeld 18 uur aan een betaalde baan. Huishoudelijke taken nemen ongeveer 19 uur per week in beslag (mannen 13,5 en vrouwen 25 uur per week), terwijl de zorg voor kinderen 4,5 uur en het vrijwilligerswerk 2 uur per week kost. Naast meer tijd aan huishoudelijke taken, besteden vrouwen meer tijd aan de zorg voor kinderen (ruim tweemaal zoveel als mannen). Vrouwen besteden de meeste tijd aan zorg voor kinderen als ze tussen 25 en 45 jaar zijn (ongeveer 10 uur per week). Vooral mannen in de leeftijdsgroep van 35-44 jaar besteden tijd aan de kinderen (en dan ongeveer de helft van de tijd die vrouwen hieraan besteden), terwijl zij in de leeftijdsklasse daaronder gemiddeld 1,5 uur per week minder aan zorg voor kinderen besteden. Dit heeft te maken met de soort zorg die mannen en vrouwen verlenen. Hierop wordt in paragraaf 3.2 ingegaan.

Jonge mensen besteden gemiddeld de meeste tijd aan betaalde arbeid. Bij mannen is het minder als ze ouder dan 45 jaar zijn, bij vrouwen is de tijd besteed aan betaalde arbeid meteen na het 24e jaar al minder. Uiteraard heeft dit vooral te maken met de zorg voor kinderen, maar ook vrouwen zonder kinderen werken vaak in deeltijd (zie Portegijs et al. 2008).

Duidelijk is te zien dat in de leeftijdsklasse 55-64 jaar de werkweek aanmerkelijk korter is. Bij mannen beslaat de werkweek dan ongeveer de helft van de arbeidstijd op jongere leeftijd, bij vrouwen is de werkweek in de hoogste leeftijdsklasse nog maar een derde van die van vrouwen in de leeftijdsklasse daaronder. Dit wordt uiteraard veroorzaakt door het feit dat veel mensen in deze leeftijdscategorie ophouden met werken, waardoor de gemiddelde arbeidstijd flink afneemt. Een deel van de tijd die niet meer wordt besteed aan arbeid, wordt toegevoegd aan vrije tijd. Daarnaast neemt het vrijwilligerswerk meer tijd in beslag naarmate de leeftijd vordert. Ook wordt er dan meer tijd besteed aan huishoudelijke taken. In hoeverre de gevonden resultaten leeftijdeffecten zijn, of eerder cohorteffecten, is op basis van deze gegevens niet te beoordelen.

Tabel 3.2 geeft een overzicht van de verschillen in tijdbesteding gerelateerd aan het hebben van jonge kinderen. In gezinnen met jonge kinderen wordt meer gewerkt dan in gezinnen zonder jonge kinderen. De mannen werken beduidend meer (ruim 10 uur meer). De vrouwen werken weliswaar minder als er jonge kinderen zijn, maar het verschil is gemiddeld minder dan 5 uur. Per saldo wordt er dus meer gewerkt als er jonge kinderen zijn, maar vooral door mannen. Uiteraard is er in deze gezinnen ook beduidend meer tijd voor zorg aan kinderen. Duidelijk komt naar voren dat het meer werken en de zorg voor kinderen vooral ten koste gaan van de vrije tijd. Gemiddeld hebben de vaders van kinderen tot 3 jaar ruim 13 uur minder vrije tijd per week en vaders van kinderen van 4 tot en met 12 jaar 11 uur minder dan mannen zonder jonge kinderen. De moeders besteden per week 11 uur minder aan vrije tijd bij kinderen tot 3 jaar en 8 uur minder bij iets oudere kinderen.

Tabel 3.2

Tijdbesteding naar kinderen in huishouden, gemiddeld aantal uren per week, 20-64-jarigen, 2005

tijdbesteding	geen jonge kinderen	kind(eren) 0-3 jaar	kind(eren) 4-12 jaar
(n)	881	166	329
aandeel in steekproef ^a (%)	67	14	26
betaalde arbeid			
betaalde arbeid	25,4	30,0	28,6
huishoudelijke taken			
huishoudelijke taken	19,5	17,0	20,0
zorg voor kinderen			
zorg voor kinderen	1,2	15,6	10,3
vrijwilligerswerk			
vrijwilligerswerk	2,2	1,5	1,9
vrije tijd			
vrije tijd	42,5	30,4	33,0
persoonlijke tijd			
persoonlijke tijd	77,2	73,5	74,3
mannen			
betaalde arbeid			
betaalde arbeid	31,7	44,1	41,9
huishoudelijke taken			
huishoudelijke taken	14,2	10,7	12,7
zorg voor kinderen			
zorg voor kinderen	0,6	9,7	6,3
vrijwilligerswerk			
vrijwilligerswerk	2,1	1,3	1,7
vrije tijd			
vrije tijd	43,7	30,8	32,5
persoonlijke tijd			
persoonlijke tijd	75,8	71,4	73,0
vrouwen			
betaalde arbeid			
betaalde arbeid	18,9	14,5	15,1
huishoudelijke taken			
huishoudelijke taken	24,9	24,0	27,5
zorg voor kinderen			
zorg voor kinderen	1,9	22,1	14,4
vrijwilligerswerk			
vrijwilligerswerk	2,4	1,6	2,1
vrije tijd			
vrije tijd	41,2	30,0	33,4
persoonlijke tijd			
persoonlijke tijd	78,7	75,8	75,5

a Telt niet op tot 100, door huishoudens die kinderen in beide leeftijdsklassen hebben.

Bron: SCP (TBO'05)

Uit tabel 3.3 blijkt dat alleenstaande mannen gemiddeld minder tijd besteden aan betaalde arbeid dan mannen met een partner. Bij vrouwen is dit andersom. Mannen met een niet-werkende partner werken 5 uur per week meer dan mannen zonder partner. Als de partner werkt, wordt er nog eens ruim 7 uur meer aan arbeid besteed. Vrouwen met een werkende partner werken ongeveer 2 uur minder per week dan alleenstaande vrouwen. Als de partner echter niet werkt, dan is het aantal uren dat vrouwen besteden aan betaalde arbeid maar acht per week. Deels zal dit te maken hebben met de leeftijd van beide partners. De gemiddelde leeftijd van de niet-werkende mannelijke partners is 59 jaar. Een deel van hen zal al zijn opgehouden met werken.

De tijd die gemiddeld per persoon wordt besteed aan huishoudelijke taken verschilt voor alleenstaanden en samenwonenden niet veel. Mannen met een niet-werkende partner doen ongeveer evenveel huishoudelijke taken als mannen zonder partner.

Mannen met een werkende partner doen iets minder huishoudelijke taken. Vrouwen met een niet-werkende partner besteden de meeste tijd aan het huishouden. Mannen zonder partner beschikken over de meeste vrije tijd. Vrouwen met een werkende partner over de minste. Het verschil is ongeveer 11 uur per week. Vrouwen met een niet-werkende partner besteden de meeste tijd (80,5 uur) aan persoonlijke activiteiten. Dat is ruim 6 uur meer dan mannen met een werkende partner die hieraan de minste tijd besteden.

Tabel 3.3

Tijdbesteding naar aanwezigheid partner, gemiddeld aantal uren per week, 20-64-jarigen, 2005

tijdbesteding	geen partner	niet-werkende partner	werkende partner
(n)	223	305	776
aandeel in steekproef (%)	17	25	58
<i>mannen</i>			
betaalde arbeid	24,6	23,7	28,4
huishoudelijke taken	18,3	19,1	19,9
zorg voor kinderen	2,1	3,4	5,8
vrijwilligerswerk	2,1	2,7	1,8
vrije tijd	44,3	42,1	36,5
persoonlijke tijd	76,7	77,1	75,7
<i>vrouwen</i>			
betaalde arbeid	21,6	8,1	19,4
huishoudelijke taken	22,1	27,7	25,5
zorg voor kinderen	3,7	4,3	7,7
vrijwilligerswerk	2,3	3,1	2,1
vrije tijd	41,0	44,4	36,3
persoonlijke tijd	77,2	80,5	77,1

Bron: SCP (TBO'05)

Het opleidingsniveau van de respondenten wordt verdeeld over de volgende klassen:

- laag niveau: basisonderwijs, lager beroepsonderwijs en middelbaar algemeen voortgezet onderwijs;
- middelhoog niveau: middelbaar beroepsonderwijs, hoger algemeen voortgezet onderwijs en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs;
- hoog niveau: hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs.

Naarmate het opleidingsniveau hoger is, worden er meer uren besteed aan betaalde arbeid, zowel door mannen als door vrouwen (zie tabel 3.4). Hoogopgeleide mannen werken 6 uur per week meer dan laagopgeleide mannen, bij vrouwen is het verschil ongeveer 14 uur. Gemiddeld wordt er dan minder tijd besteed aan huishoudelijke taken. Dit laatste is vooral bij vrouwen zichtbaar. Opvallend is dat hoger opgeleiden meer tijd besteden aan de zorg voor kinderen. Dit sluit aan bij de bevindingen van Kimmel en Connelly (2006), die vonden dat het gedrag ten aanzien van de tijd besteed aan de zorg voor kinderen vergelijkbaar is met het gedrag ten aanzien van betaalde arbeid. Bij vrijwilligerswerk zijn de verschillen niet groot. Hoger opgeleiden besteden relatief veel tijd aan vrijwilligerswerk. Door het hogere aantal arbeidsuren komen de vrije tijd en de persoonlijke tijd van hoger opgeleiden wat lager uit.

Tabel 3.4

Tijdbesteding naar opleidingsniveau, gemiddeld aantal uren per week, 20-64-jarigen, 2005

tijdbesteding	opleidingsniveau		
	laag	middel	hoog
(n)	367	434	503
aandeel in steekproef (%)	28	34	37
mannen			
betaalde arbeid	19,7	26,9	31,5
huishoudelijke taken	23,1	19,7	16,3
zorg voor kinderen	3,6	5,0	4,9
vrijwilligerswerk	2,3	2,0	2,0
vrije tijd	41,3	37,9	38,7
persoonlijke tijd	77,9	76,5	74,7
vrouwen			
betaalde arbeid	10,9	17,4	24,7
huishoudelijke taken	30,2	25,2	20,7
zorg voor kinderen	5,0	7,1	7,2
vrijwilligerswerk	2,6	2,2	2,1
vrije tijd	40,4	38,4	36,8
persoonlijke tijd	79,0	77,7	76,5

Bron: SCP (TBO'05)

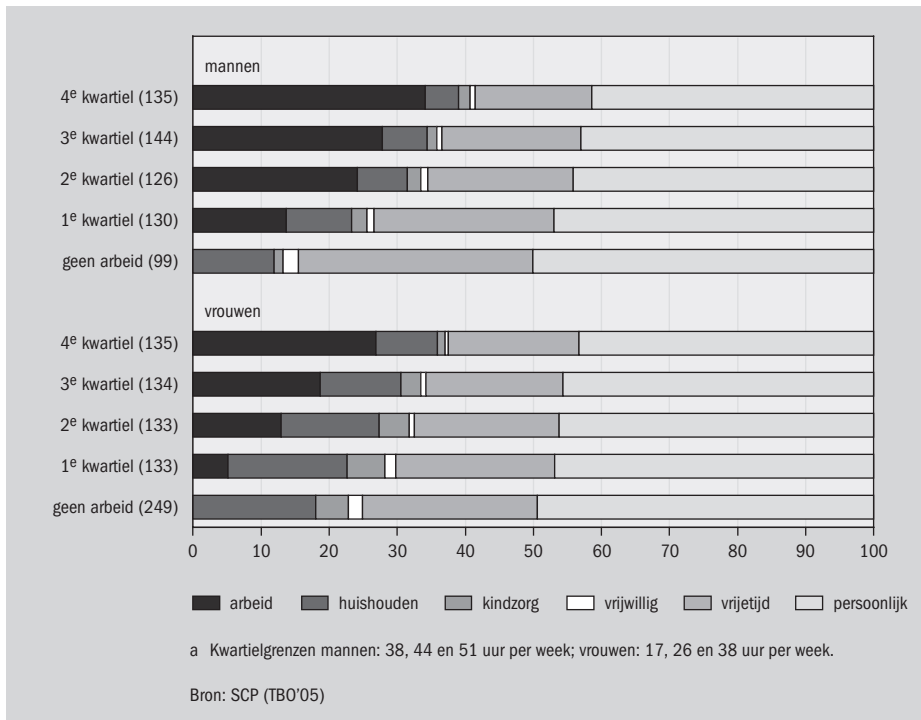
3.2 Betaalde arbeid

Om een idee te krijgen wat de invloed van betaalde arbeid is op andere manieren van tijdbesteding, delen we mannen en vrouwen in naar hoeveelheid betaalde arbeid. Hiervoor zijn de werkende mannen en vrouwen verdeeld over vier ongeveer gelijke groepen (kwartielen). Elk kwartiel bevat ongeveer een kwart van de werkende mannen of vrouwen. Het eerste kwartiel betreft degenen die de minste uren werken, het vierde kwartiel degenen die het meeste werken. Figuur 3.1 laat zien wat de verschillen zijn in de tijdbesteding als er meer betaalde arbeid wordt verricht.

Duidelijk is te zien, dat persoonlijke tijd slechts een beetje minder is als er meer gewerkt wordt. Het effect op vrije tijd is iets groter (vooral bij mannen). De tijd besteed aan huishoudelijke taken is duidelijk minder als er meer wordt gewerkt. Dit geldt ook voor de tijd besteed aan de zorg voor kinderen en vrijwilligerswerk en mantelzorg (dit laatste vooral bij vrouwen).

Figuur 3.1

Tijdbesteding naar omvang van arbeid (kwartielen)^a en geslacht, 20-64-jarigen, 2005 (n tussen haakjes).

3.3 Vrijwilligerswerk en mantelzorg

In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op vrijwilligerswerk en mantelzorg. In bijlage A (te vinden via www.scp.nl) zijn voor huishoudelijke taken en zorg voor kinderen vergelijkbare analyses te vinden.

Als er vrijwilligerswerk wordt verricht, besteden mannen hieraan gemiddeld iets meer tijd dan vrouwen (4,5 uur ten opzichte van 4,3 uur). Omdat er echter meer vrouwen dan mannen tijd besteden aan dit werk wordt van alle vrijwilligerswerk samen 54% door vrouwen gedaan. Zorg voor huisgenoten en familieleden (mantelzorg) is zowel bij mannen als bij vrouwen de vorm van vrijwilligerswerk die het meest wordt verricht. Daarnaast besteden mannen gemiddeld nog een uur per week aan politieke en sociale organisaties, verenigingswerk en overig vrijwilligerswerk (bv. lid oudercommissie, helpen op school, zorg voor niet-familieleden). Vrouwen besteden minder tijd aan politieke en sociale organisaties en verenigingswerk, maar meer aan het overige vrijwilligerswerk. Van de onderscheiden soorten vrijwilligerswerk doen vrouwen bijna twee derde van de zorg voor huisgenoten en familieleden en van het overige vrijwilligerswerk. Mannen doen ongeveer 60% van het politieke en sociale vrijwilligerswerk en het verenigingswerk.

Tabel 3.5

Tijdbesteding aan vrijwilligerswerk (als vrijwilligerswerk wordt verricht), 20-64 jarigen, 2005

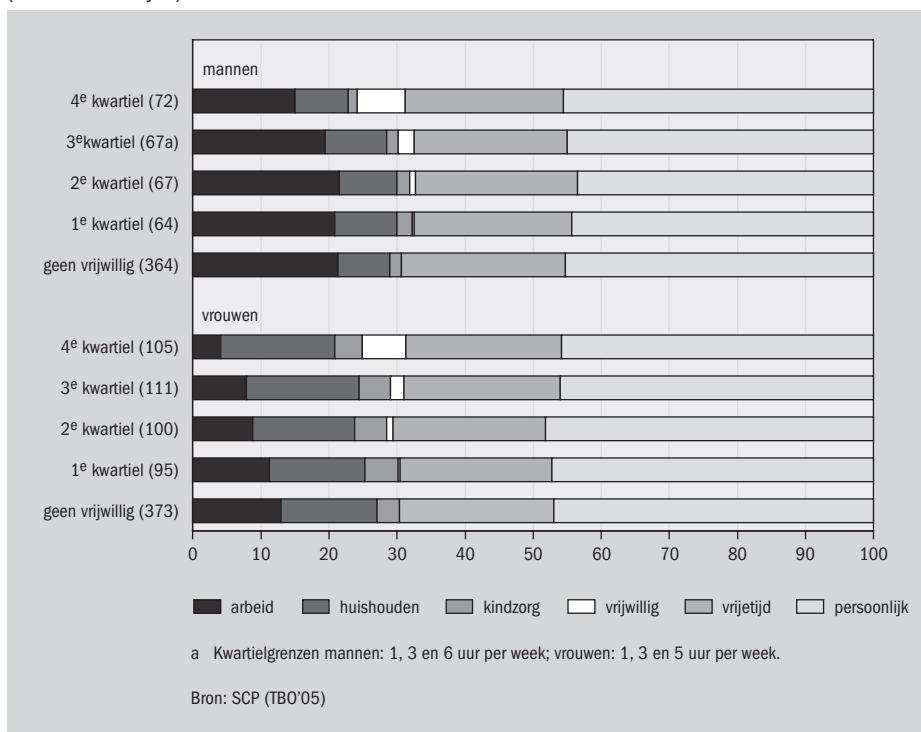
tijdbesteding	mannen	vrouwen	totaal
(n)	255	365	620
absoluut in uren per week			
zorg voor huisgenoten en familieleden	1,4	1,8	1,6
deelname politieke organisatie en dergelijke	0,9	0,5	0,7
verenigingswerk	1,1	0,5	0,8
overig vrijwilligerswerk	1,0	1,4	1,3
totaal	4,5	4,3	4,4
verdeling over subactiviteiten in procenten			
zorg voor huisgenoten en familieleden	31	42	37
deelname politieke organisatie en dergelijke	20	11	16
verenigingswerk	26	13	18
overig vrijwilligerswerk	23	34	29
verdeling tussen mannen en vrouwen in procenten			
zorg voor huisgenoten en familieleden	38	62	100
deelname politieke organisatie en dergelijke	60	40	100
verenigingswerk	63	37	100
overig vrijwilligerswerk	37	63	100
totaal	46	54	100

Bron: SCP (TBO'05)

Ook voor vrijwilligerswerk en mantelzorg maken we een indeling in kwartielen, om te kijken hoe de tijdbesteding anders wordt verdeeld als er meer of minder vrijwilligerswerk wordt verricht. Uit figuur 3.2 blijkt dat de tijd besteed aan vrijwilligerswerk niet samenhangt met de tijdbesteding aan andere activiteiten. Uitzondering vormt de arbeidstijd van vrouwen; deze vertoont een negatief verband met de hoeveelheid vrijwilligerswerk. Bij relatief veel vrijwilligerswerk zien we dat de tijd besteed aan arbeid sterk afneemt. Waarschijnlijk moet het oorzakelijk verband echter eerder andersom worden gezocht en zal er meer tijd worden besteed aan vrijwilligerswerk als er minder wordt gewerkt.

Figuur 3.2

Tijdbesteding naar omvang van vrijwilligerswerk (kwartielen)^a en geslacht, 20-64-jarigen, 2005 (n tussen haakjes)

3.4 Samenvatting

Zowel mannen als vrouwen besteden iets meer dan 50 uur per week aan betaalde en onbetaalde arbeid samen. Bij vrouwen gaat het voor twee derde om onbetaalde arbeid, bij mannen voor twee derde om betaalde arbeid. Vanaf 55 jaar neemt het aantal uren dat wordt besteed aan betaalde arbeid zeer sterk af, bij zowel mannen als bij vrouwen. Vaders besteden meer tijd aan betaalde arbeid dan mannen zonder

kinderen, terwijl moeders juist minder werken dan vrouwen zonder kinderen. Zodra er kinderen komen, verschuift de taakverdeling meer richting het klassieke kostwinnersmodel. Wel hangt de aanwezigheid van een werkende partner vaak samen met meer uren werk voor de respondent. Naarmate men hoger is opgeleid, besteedt men ook meer tijd aan arbeid.

Er zijn duidelijke verschillen in de samenstelling van onbetaalde arbeid die wordt verricht door vrouwen en mannen. Als mannen tijd besteden aan vrijwilligerswerk, besteden ze daar iets meer tijd aan dan vrouwen, maar er zijn meer vrouwen die vrijwilligerswerk doen. Bij mannen gaat het hierbij vaak om verenigingswerk, terwijl vrouwen meer doen aan zorg voor familie of huisgenoten (mantelzorg).

In dit hoofdstuk hebben we alleen gekeken naar de effecten van één determinant in combinatie met verschillen tussen mannen en vrouwen, zonder rekening te houden met andere determinanten. Het effect van de aanwezigheid van een partner kan voor jongeren bijvoorbeeld heel anders zijn dan voor ouderen. Om de samenhang tussen alle determinanten te analyseren, gaan we in het volgende hoofdstuk over op een multivariate analyse.

4 Het model

In dit onderzoek willen we tijdbesteding van personen verklaren aan de hand van persoonlijke kenmerken, huishoudkenmerken en omgevingskenmerken. Hiertoe hebben we de activiteiten waaraan een persoon tijd kan besteden ingedeeld in zes tijdbestedingscategorieën: arbeid, zorg voor kinderen, huishoudelijke taken, vrijwilligerswerk en mantelzorg, vrije tijd en persoonlijke tijd (zie ook hoofdstuk 3).

Het modelleren van tijdbesteding wordt gecompliceerd, doordat er met een aantal restricties rekening moet worden gehouden. Zo kan iemand per week niet minder dan nul uur en niet meer dan ($7 * 24 =$) 168 uur besteden aan een bepaalde activiteit. Daarnaast moet de som van de tijd die is besteed aan alle activiteiten in een week optellen tot 168 uur. Conventionele modellen zijn dan ook niet geschikt om tijdbesteding te modelleren, omdat deze modellen geen rekening kunnen houden met deze restricties.

In paragraaf 4.2 wordt het model besproken dat in dit onderzoek is gebruikt. De uitkomsten zijn te vinden in paragraaf 4.3.

4.1 Toelichting op het model

Bij een analyse van tijdbesteding wordt er gezocht naar een relatie tussen de tijd die wordt besteed aan een bepaalde tijdbestedingscategorie en een aantal verklarende variabelen. Aan de hand van een dergelijke multivariate analyse per tijdbestedingscategorie wordt het effect vastgesteld van een bepaalde verklarende variabele, rekening houdend met het effect van andere variabelen. Het probleem bij het apart schatten van de relaties in een multivariate analyse voor alle zes tijdbestedingscategorieën is, dat er dan geen rekening wordt gehouden met de onderlinge afhankelijkheid: de ene categorie kan alleen toenemen als er bij minstens één andere iets afgaat. Ook wordt er geen rekening gehouden met het feit dat het totaal van de categorieën moet optellen tot 168 uur (per week).

Om tijdbesteding te modelleren maken we gebruik van het *market share attraction* (msa-)model. Dit model is afkomstig uit de marketingliteratuur en voldoet aan de voorwaarden die bij ons onderzoek van toepassing zijn: individuele aandelen liggen tussen de nul en één en het totaal van de marktaandelen is gelijk aan één. De eerste versie van een msa-model werd opgesteld door Bell et al. (1975). In de jaren daarna is het model door diverse auteurs uitgebreid en verbeterd (zie bijvoorbeeld Cooper en Nakanishi, 1988; Cooper 1993; Chen et al. 1994), waarbij de nadruk vaak lag op de praktische toepasbaarheid en minder op systematische econometrische uitleg en verantwoording. In Fok et al. (2002) worden alle varianten van het msa-model op een rij gezet. Stapsgewijs leggen de auteurs uit hoe het model moet worden toegepast en het beste kan worden geschat.

Het idee achter het msa-model is dat de data zo worden getransformeerd dat het model geschat kan worden als een stelsel van (in ons geval) vijf multivariate vergelijkingen. Het komt erop neer dat er wordt gekeken naar de logaritme van de relatieve tijdbesteding, waarbij met relatief wordt bedoeld dat een van de tijdbestedingscategorieën als referentiecategorie wordt aangewezen.³

Als persoonlijke tijd als referentie wordt gekozen, bestaan de vergelijkingen dus uit de logaritme van arbeid gedeeld door persoonlijke tijd, de logaritme van zorg voor kinderen gedeeld door persoonlijke tijd, enzovoort. Omdat er een tijdbestedingscategorie als referentiecategorie wordt aangewezen, gaat het om vijf en niet om zes vergelijkingen. De uitkomsten van het model hangen overigens niet af van de keuze van de tijdbestedingscategorie die als referentie wordt gekozen. Meer technische details zijn te lezen in bijlage B (te vinden via www.scp.nl).

Het voordeel van het model is dat de voorspellingen voldoen aan de basisvoorwaarden: ze zijn nooit negatief, nooit groter dan 168 uur en tellen samen op tot 168 uur. Dit geldt ook als het model gebruikt wordt om simulaties door te rekenen (zie hoofdstuk 5). Doordat er gebruik wordt gemaakt van een transformatie zijn alleen de tekens van de geschatte parameters te interpreteren. De waarde van een parameter zegt niet zo veel over de hoogte van de invloed op de betreffende tijdbesteding en ook de onderlinge vergelijkbaarheid van de parameters is beperkt (Fok et al. 2002).

In hoofdstuk 3 zijn de belangrijkste onafhankelijke variabelen beschreven en gerelateerd aan de tijdbesteding per week. Het gaat hier om achtergrondkenmerken van de respondent: leeftijd, aanwezigheid van kinderen, aanwezigheid van een partner, opleiding, betrokkenheid bij een kerkgenootschap, hulp in de huishouding en kostwinnerschap. Deze worden ook opgenomen in het model.

Een van de verklarende variabelen in het model is (potentieel) uurloon. In het basisbestand (TBO 2005) is alleen het nettomaandloon in klassen beschikbaar. Hoe deze informatie is omgezet naar een potentieel uurloon voor zowel werkenden als niet-werkenden wordt beschreven in bijlage D (te vinden via www.scp.nl).

Zoals gezegd bestaat het model uit vijf multivariate vergelijkingen. Deze worden simultaan geschat. Alle verklarende variabelen worden in elke vergelijking meegenomen. Dit laatste is een voorwaarde, omdat er in het msa-model wordt gekeken naar effecten ten opzichte van de referentiecategorie. Deze referentiecategorie maakt deel uit van elke vergelijking. Het totaaleffect van een bepaalde variabele voor deze

3 Omdat voor het nemen van logaritmen positieve getallen noodzakelijk zijn, worden de categorieën waaraan geen tijd wordt besteed op een heel klein getal gezet, in ons geval één minuut. Dit is veel kleiner dan de kleinst mogelijke werkelijk bestede tijd (vijftien minuten).

referentiecategorie kan daardoor alleen worden vastgesteld als de variabele in elke vergelijking voorkomt.

4.2 Uitkomsten

In tabel 4.1 is een overzicht te zien van de schattingsresultaten. In de schatting worden alleen personen tussen de 20 en 64 jaar meegenomen (zie ook hoofdstuk 1). Personen die in de week van onderzoek bedlegerig waren of extra tijd besteedden aan zorg voor een huisgenoot zijn weggelaten. Voor leeftijd is de logaritme van leeftijd en een dummy voor personen ouder dan 55 jaar meegenomen.⁴ Uit verschillende analyses is gebleken dat er verschillen in tijdbesteding zijn tussen mannen en vrouwen. Daarom zijn in de analyses voor veel variabelen kruistermen opgenomen met geslacht, om ook in het model de verschillen tussen mannen en vrouwen toe te laten. Sommige kruistermen zijn niet opgenomen, omdat ze in geen enkele vergelijking significant waren. Een variabele die betrekking heeft op etniciteit is niet opgenomen, omdat deze geen zelfstandige bijdrage leverde aan de verklaringskracht van het model. Blijkbaar wordt de verklaring volledig overgenomen door de combinatie van de andere opgenomen variabelen. Bij het weglaten van variabelen is steeds nagegaan met een test⁵ of de verklaringskracht van het model hierdoor niet afnam. Omdat (potentieel) uurloon en opleiding deels hetzelfde effect meten (verdiencapaciteit), is het moeilijk om deze variabelen beide in een model op te nemen. De onderlinge correlatie is hoog. Verondersteld wordt dat het inkomenseffect anders is voor verschillende opleidingsniveaus. Daarom nemen we in het model het opleidingsniveau niet afzonderlijk op, maar als kruisterm met het uurloon.

De tijd besteed aan persoonlijke verzorging (inclusief slapen) is als referentiecategorie genomen, en ontbreekt daarom in de tabel. De uitkomsten in tabel 4.1 geven dan ook de relatieve verandering weer ten opzichte van de tijd besteed aan persoonlijke verzorging.

Uit tabel 4.1 blijkt dat mensen naarmate ze ouder worden minder tijd besteden aan arbeid en meer aan huishoudelijke taken en vrijwilligerswerk. Mensen die ouder zijn dan 55 jaar werken nog wat minder, ten gunste van zorg voor kinderen (oppassen op kleinkinderen) en vrije tijd. Vrouwen van 55 jaar en ouder besteden wat meer tijd aan vrijwilligerswerk en mantelzorg.

4 Andere opties om leeftijd op te nemen in het model, zoals een dummy per tienjaars-klasse, bleken een lagere verklaringsgraad te hebben.

5 Met een likelihood-ratio test kan bepaald worden of de verklaringskracht van een model door het weglaten van variabelen significant afneemt. Dat was door het weglaten van de niet-significante effecten in ons model niet het geval.

Tabel 4.1

Uitkomsten van multivariate vergelijkingen (alleen significante effecten)

verklarende variabelen	tijdbesteding t.o.v. persoonlijke tijd				
	arbeid	huishoudelijke taken	zorg voor kinderen	vrijwilligerswerk	vrije tijd
(log) leeftijd	–**	+**		+**	
> 55 jaar	–**		+*		+**
(log) huishoudgrootte			+**	–	
(log) uurloon	+**				
(log) uurloon × middelhoog opgeleid			+*		
(log) uurloon × hoogopgeleid	–*		+*		
partner			–**		
kinderen 0-3 jaar	–		+**	+	–*
kinderen 4-12 jaar			+**		–**
kinderen 13-18 jaar				+**	
kinderen 0-3 jaar en kinderen 4-12 jaar	+*		–**		
werkende partner	+**				–*
actief betrokken bij kerk				+**	–*
stedelijk gebied	–*				+**
huishoudelijke hulp		–*			
respondent is kostwinner	+**	–	–*		–**
constante	–*	–**	–**	–**	–*
<i>vrouw</i> ×					
> 55 jaar				+	
(log) huishoudgrootte		+**			
(log) uurloon × middelhoog opgeleid		–			
(log) uurloon × hoogopgeleid	+*	–**			
kinderen 0-3 jaar	–**				
kinderen 4-12 jaar			+	+*	
actief betrokken bij kerk	–**				
stedelijk gebied					–**
constante		+**			
R ²	0,33	0,30	0,60	0,13	0,15

** Significant op 1%; * significant op 5%; (geen ster) significant op 10%; (geen vermelding) niet significant.

Bron: SCP (TBO'05) modelberekening

Ook voor het overige zien we uitkomsten die niet onverwacht zijn: als er kinderen in het huishouden zijn, wordt er meer tijd besteed aan zorg voor kinderen. Als er zowel kinderen van nul tot drie jaar als kinderen vier tot twaalf jaar zijn, is de totale tijd besteed aan de zorg voor kinderen minder dan een optelling van de tijd besteed

aan zorg voor 0-3-jarigen en de zorg voor 4-12-jarigen. Voor vrouwen geldt dat ze minder werken als de kinderen jonger dan vier jaar zijn. Ook besteden zij meer tijd aan kinderen als deze op de lagere school zitten in vergelijking met mannen. De aanwezigheid van kinderen in het gezin hangt samen met het doen van vrijwilligerswerk en mantelzorg. Er is minder vrije tijd als er jonge kinderen zijn.

Als er een partner is, besteedt men minder tijd aan zorg voor kinderen (want de taken worden waarschijnlijk verdeeld). Men werkt meer en heeft minder vrije tijd als de partner ook werkt. Als het huishouden groter is, wordt er meer tijd besteed aan de zorg voor kinderen. Dit gaat ten koste van vrijwilligerswerk (vooral voor mannen). Voor vrouwen geldt dat zij meer tijd aan huishoudelijke taken besteden naarmate het gezin groter is.

Men werkt meer als het uurloon hoger is, maar voor hoogopgeleide mannen is dit effect wat kleiner. Bij een hoger inkomen, besteden middelhoog opgeleide vrouwen minder tijd aan het huishouden dan laagopgeleide vrouwen. Voor hoogopgeleide vrouwen is dit effect nog wat sterker. Voor middelhoog en hoger opgeleide personen is de tijd besteed aan zorg voor kinderen meer dan bij hogere uurlonen.

Personen die actief betrokken zijn bij de kerk besteden meer tijd aan vrijwilligerswerk en minder aan vrije tijd. Vrouwen die actief betrokken zijn bij de kerk werken minder. Als men in een sterk stedelijk gebied woont, werkt men minder en heeft men meer vrije tijd. Als de respondent kostwinner is, werkt deze meer en besteedt minder tijd aan zorg voor kinderen, het huishouden en vrije tijd.

Samenvattend sluiten de resultaten van de multivariate analyse goed aan bij de resultaten van de enkelvoudige analyses uit het vorige hoofdstuk.

De verklaringskracht van de verschillende vergelijkingen is redelijk. Dat de vergelijking voor de zorg voor kinderen een hoge verklaringskracht heeft (R^2 van 0,60), komt waarschijnlijk doordat er een directe relatie is tussen tijd besteed aan de zorg voor kinderen en de aanwezigheid van kinderen. Vrijwilligerswerk heeft een lage verklaringskracht (R^2 van 0,13), omdat relatief weinig personen tijd besteden aan vrijwilligerswerk en er kennelijk geen sterke relatie is tussen de verklarende variabelen en tijd besteed aan vrijwilligerswerk. Dit laatste argument geldt ook voor vrije tijd: hoeveel tijd iemand aan vrije tijd besteedt is kennelijk een sterk persoonlijke afweging die minder afhangt van de hier opgenomen persoonskenmerken en meer van (ongemeten) individuele voorkeuren.

Zoals hiervoor al is aangegeven, wordt in het model niet gerekend met aantal uren maar met een transformatie ervan. De voorspellingen van het model zijn echter wel terug te vertalen tot uren besteed per week. In tabel 4.2 wordt per categorie het gemiddeld aantal feitelijk bestede uren en het gemiddeld aantal voorspelde uren naast elkaar gezet.

Tabel 4.2

Gemiddeld aantal uren per week besteed aan elke categorie (feitelijk en voorspelling, n = 1304)

	databestand	voorspelling	absolute afwijking	percentuele afwijking
betaalde arbeid	26,6	30,8	4,2	15,8%
huishoudelijke taken	19,4	19,3	-0,1	-0,6%
zorg voor kinderen	4,6	6,5	2,0	43,1%
vrijwilligerswerk	2,1	2,6	0,5	22,6%
vrije tijd	39,2	37,4	-1,7	-4,4%
persoonlijke tijd	76,2	71,4	-4,8	-6,3%
totaal	168,0	168,0	0,0	

Bron: SCP (TBO'05)

Uit tabel 4.2 blijkt dat de activiteiten die door (vrijwel) iedereen worden uitgevoerd goed worden voorspeld. De afwijkingen bij huishoudelijke taken, vrije tijd en persoonlijke tijd zijn klein tot heel klein.

Betaalde arbeid wordt overschat met het model. Dit komt doordat het model niet goed in staat is om werklozen te onderscheiden van werkenden: wat betreft kenmerken lijken deze twee groepen veel op elkaar. De mensen in het onderzoek die niet werken zijn waarschijnlijk voor een deel geen langdurig werklozen maar mensen die tijdelijk zonder werk zitten en daarom erg veel lijken op de werkenden. Uit tabel 4.2 blijkt verder dat ook vrijwilligerswerk en zorg voor kinderen minder goed worden voorspeld. Voor beide categorieën (waarschijnlijk niet toevallig ook de twee categorieën waaraan de minste tijd wordt besteed) wordt gemiddeld een te hoog aantal uren voorspeld. Voor vrijwilligerswerk ligt dit enigszins in de lijn der verwachting, omdat uit tabel 4.1 al was gebleken dat de verklaaringskracht voor vrijwilligerswerk niet heel groot was. Ook het feit dat men gemiddeld slechts weinig uren besteedt aan vrijwilligerswerk zal hierbij een rol spelen. Hierdoor is de absolute afwijking klein, maar gaat het relatief om een groot verschil. Hoewel ook aan de zorg voor kinderen gemiddeld weinig uren worden besteed, ligt het verhaal hier toch anders. Hier is naast de relatieve afwijking ook de absolute afwijking groot. Ook was de verklaaringskracht van de vergelijking voor de zorg voor kinderen vrij groot, wat erop duidt dat de achtergrondkenmerken een sterke relatie hebben met het aantal uren besteed aan de zorg voor kinderen. Waarom wordt het aantal uren dan toch niet goed voorspeld? Het blijkt dat vooral het aantal uren zorg voor kinderen door mensen met jonge kinderen wordt overschat (zie tabel 4.3). Uit de tabel blijkt dat het model wel goed in staat is om te bepalen welke personen uren besteden aan de zorg voor

kinderen, maar niet goed hoeveel uren ze precies besteden.⁶ Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het model in logaritmes wordt geschat.⁷ Aangezien het voor de methode noodzakelijk is om naar logaritmes te kijken, het verschil in absolute aantallen uren niet onacceptabel is en het model op individueel niveau een goed onderscheid weet te maken tussen personen die wel en die geen tijd besteden aan zorg voor kinderen, menen wij toch dat de gebruikte methode de meest geschikte is. Voor de simulaties in het volgende hoofdstuk vergelijken we de uitkomsten van de simulaties met voorgaande voorspellingen.

Tabel 4.3

Gemiddeld aantal uren per week besteed aan zorg voor kinderen (databestand en voorspelling), n = 1304

kind 0-3 jaar in huishouden	kind 4-12 jaar in huishouden	feitelijk (uren)	voorspelling (uren)	aantal personen
nee	nee	1,2	0,5	887
ja	nee	14,6	25,2	99
Nee	ja	8,2	13,0	259
ja	ja	16,8	18,8	83
totaal		4,6	6,5	1328

Bron: SCP (TBO'05)

4.3 Conclusie

Uit de analyses blijkt dat alle groepen mensen minder werken naarmate ze ouder zijn en dat vrouwen minder werken als er jonge kinderen zijn. Als de kinderen jong zijn, wordt er ook meer tijd besteed aan huishoudelijke taken. Als de kinderen naar school gaan, wordt er meer vrijwilligerswerk gedaan. Een hoger uurloon vergroot het aantal uren dat men werkt. Dit effect is voor hoogopgeleide vrouwen nog sterker. Als een aanwezige partner werkt, werkt de respondent gemiddeld meer uren. Mensen die actief betrokken zijn bij de kerk besteden meer tijd aan vrijwilligerswerk. Vrouwen die actief betrokken zijn bij de kerk werken minder.

6 Er zijn verschillende modelvarianten onderzocht, maar de verklaringskracht kon niet worden verbeterd.

7 In logaritmes is het verschil tussen 4,6 uur en 6,5 uur veel kleiner: 1,5 ten opzichte van 1,9.

In dit onderzoek is voor zover wij weten voor het eerst getracht om de complexe structuur van tijdbesteding in een consistent model te analyseren. Hiermee is het model een belangrijke stap in de analyse van de afwegingen tussen betaalde en onbetaalde arbeid.

De complexiteit van een goede analyse van tijdbesteding leidt ertoe dat ons onderzoek een paar beperkingen kent. Ten eerste is het model niet goed toegerust voor situaties waarbij er weinig tijd wordt besteed aan een bepaalde tijdbestedingscategorie. In ons geval gaat het hierbij om vrijwilligerswerk en, in mindere mate, om de zorg voor kinderen. Omdat er relatief weinig personen tijd besteden aan deze categorieën, is er weinig variatie, waardoor het lastig is om deze categorieën goed te voorspellen. Ten slotte kan de huidige versie van het model geen rekening houden met causaliteit tussen de tijdbestedingscategorieën. Deze causaliteit toevoegen aan het model is een interessante uitbreiding, maar ook technisch complex.

5 Gevolgen van beleidswijzigingen

Het model is opgezet om gevolgen van autonome of gewenste maatschappelijke veranderingen in te schatten. We willen bijvoorbeeld weten of hogere lonen, individualisering of kleinere gezinnen gevolgen hebben voor de tijdbesteding. In dit hoofdstuk bespreken we daarom een aantal gesimuleerde scenario's.

Voor de keuze van deze simulaties grijpen we terug op het beleid, vooral ten aanzien van participatie en emancipatie. We gaan hierbij in op de aspecten waarover we met ons model iets kunnen zeggen. Uiteraard zijn de plannen in de betreffende beleidsstukken veel breder.

5.1 Beleid

Het huidige kabinet wil de sociale samenhang vergroten en meer mensen betrekken bij het werk dat moet worden gedaan om dit doel te bereiken. Meedoen betekent in de ogen van het kabinet niet alleen betaalde arbeid verrichten maar ook vrijwilligerswerk en zorg voor anderen dragen. In het beleidsprogramma van het huidige kabinet (TK 2006/2007), vinden we een aantal voorstellen die de sociale samenhang moeten verbeteren. Deze voorstellen zijn vooral gericht op het bevorderen van een hoge participatie in de samenleving. Het kabinet streeft een substantiële verhoging van de arbeidsparticipatie in het algemeen na. Mensen zonder werk die moeite hebben een baan te vinden moeten aan het werk worden geholpen. Ook zal het aantal vrijwilligers en mantelzorgers substantieel moeten worden verhoogd. De vraag is of deze participatiedoelstellingen beide gerealiseerd kunnen worden. Daarnaast wil het kabinet er zorg voor dragen dat iedereen een voldoende opleidingsniveau bereikt om te kunnen participeren op de arbeidsmarkt en in de samenleving.

In de beleidsbrief *Mantelzorg en vrijwilligerswerk 2008-2011* (TK 2007/2008d) zet het huidige kabinet in op een uitbreiding van het aantal vrijwilligers en behoud van het aantal mantelzorgers. Traditionele organisaties en verenigingen slagen er steeds minder in vrijwilligers te vinden om hand- en spandiensten te verrichten. Jongeren raken minder geïnteresseerd en leefpatronen worden meer hectisch. Het vrijwilligerswerk moet steeds meer concurreren met andere activiteiten, waaronder betaalde arbeid. Tot nu toe hebben positieve krachten (hoger opleidingsniveau, meer ouderen) de genoemde negatieve krachten kunnen compenseren, maar het evenwicht is broos. De overheid wil de participatiedoelstellingen op het gebied van vrijwilligerswerk en mantelzorg vooral bereiken door versterking van de ondersteuningsstructuur, met name via de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), en het verbeteren van arbeid-zorgarrangementen.

De krachtige impuls die het huidige kabinet aan de maatschappelijke participatie wil geven komt ook tot uitdrukking in het emancipatiebeleid. Het emancipatiebeleid richt zich onder andere op de bevordering van economische zelfstandigheid, de gelijke behandeling van groepen in de maatschappij en deelname aan maatschappelijke activiteiten (TK 2007/2008b). Het gaan doen van vrijwilligerswerk zou een opstap kunnen zijn naar een betaalde baan. De overheid stimuleert dit onder meer met de instelling van een participatiefonds. Daarnaast draagt maatschappelijke participatie op zichzelf bij aan de emancipatie en de invulling van het burgerschap.

Om economisch zelfstandig te kunnen zijn, zouden vrouwen ten minste een inkomen uit betaalde arbeid moeten verdienen op het bijstandsniveau van een alleenstaande. Dat is vaak nog niet het geval (zie Merens en Hermans 2009). Om dit te bewerkstelligen moet het mogelijk zijn arbeid en zorg op een goede manier te combineren. Hiervoor moet het uitbesteden van huishoudelijke taken en zorg voor kinderen goed geregeld zijn. Daarnaast kan een deel van de taken worden overgedragen aan de partners. Verder geven vrouwen aan dat ze meer willen gaan werken als ze hun werktijden flexibel kunnen indelen, mogelijkheden krijgen om thuis te werken en meer van hun netto-inkomen overhouden. Het minder werken van de man blijkt op zichzelf geen reden te zijn om meer te gaan werken (TK 2007/2008b: 6). Ook is in het kader van het emancipatiebeleid een ‘plan van de man’ gemaakt. Hierin is voor ons onderzoek het voornemen om mannen meer mantelzorg te laten doen van belang (TK 2007/2008c).

In 2008 is de ‘Taskforce DeeltijdPlus’ geïnstalleerd, om te bevorderen dat vrouwen meer uren gaan werken. Het werkplan richt zich voornamelijk op de anderhalf miljoen vrouwen die minder dan 24 uur werken. Niet-werkende vrouwen en vrouwen die grotere (deeltijd)banen hebben kunnen hier wellicht ook van profiteren (TK 2007/2008a) en gestimuleerd worden (meer) te gaan werken.

Ook in de laatste begroting van het ministerie van Sociale Zaken vinden we nieuwe beleidspunten waarbij we kunnen aansluiten, of die voortvloeien uit de hiervoor besproken stukken (TK 2008/2009). Met betrekking tot het inkomensbeleid wordt een aantal maatregelen voorgesteld die de financiële prikkels om werk te aanvaarden vergroten. Hieronder vallen de afschaffing van de Werkloosheid wet (ww-)premie en de introductie van een inkomensafhankelijke combinatietoelage. Om de arbeidsparticipatie verder te bevorderen moet het aantal personen met een startkwalificatie (ten minste een opleiding op mbo-2-niveau of havo/vwo) toenemen. Op die manier zal ook de kans op duurzaam werk toenemen. Verder worden er maatregelen genomen om de werkloosheid onder specifieke groepen terug te dringen (45-plussers, jongeren, etnische minderheden en vrouwen).

Op basis van het beschreven beleid hebben we gekozen een aantal beleidsvoor-nemens met het model te simuleren. In tabel 5.1 staat hoe we dat vormgeven.

Tabel 5.1
Overzicht simulaties

beleidsvoornemen	gebaseerd op (beleidsstuk)	simulatie	doelgroep
1 hoger netto-uurloon door belastingmaatregelen	algemeen	5% hoger netto-uurloon	iedereen
2 hoger netto-uurloon door belastingmaatregelen voor laag-betaalde vrouwen	emancipatiebeleid/ begroting SZW (TK 2008/2009)	10% hoger netto-uurloon	vrouwen met een laag (potentieel) uurloon
3 hoger netto-uurloon door belastingmaatregelen voor laag-betaalde mannen	begroting SZW	10% hoger netto-uurloon	mannen met een laag (potentieel) uurloon
4 hogere opleiding	kabinetsbeleid	verhogen opleidingsniveau naar verdeling jonger cohort	deel van de laag- en middelhoog opgeleiden
5 arbeidstoename van vrouwen die in deeltijd werken	<i>Taskforce DeeltijdPlus</i> (TK 2007/2008a)	verhoging arbeidstijd	vrouwen die minder dan 24 uur of niet werken
6 stimuleren arbeidsparticipatie niet-werkenden, vooral 45-plussers	kabinetsbeleid (TK 2006/2007)	verhoging arbeidstijd	niet-werkenden en werkenden met kleine baan (minder dan 6 uur)
7 stimuleren van mantelzorg door mannen	<i>Emancipatiebeleid (Plan van de Man;</i> TK 2007/2008c)	verhoging vrijwilligerswerk	mannen

En aantal van de voorgestelde simulaties kan rechtstreeks worden uitgevoerd door de waarde van een van de onafhankelijke variabelen in het model te wijzigen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de hoogte van het potentiële uurloon of het opleidingsniveau. De andere simulaties kunnen niet rechtstreeks worden doorgevoerd. Het belastingstelsel zit bijvoorbeeld niet in het model. Ook een vrijwilligersvergoeding of een mantelzorgcompliment, die ingezet zouden kunnen worden om het doen van vrijwilligerswerk en mantelzorg te stimuleren, kunnen we niet rechtstreeks inzetten met het model. Aan het eind van bijlage B (te vinden via www.scp.nl) wordt kort aangegeven hoe we deze simulaties toch (technisch) in het model verwerken.

5.2 Resultaten simulaties

Van alle simulaties worden hierna de absolute effecten als verandering in uren getoond. In bijlage C (te vinden via www.scp.nl) zijn de relatieve effecten te vinden, naast tabellen met meer gedetailleerde uitkomsten. In die tabellen zijn de resultaten uitgesplitst naar enkele kenmerken van de respondent. De verschillende simulaties worden achtereenvolgend behandeld.

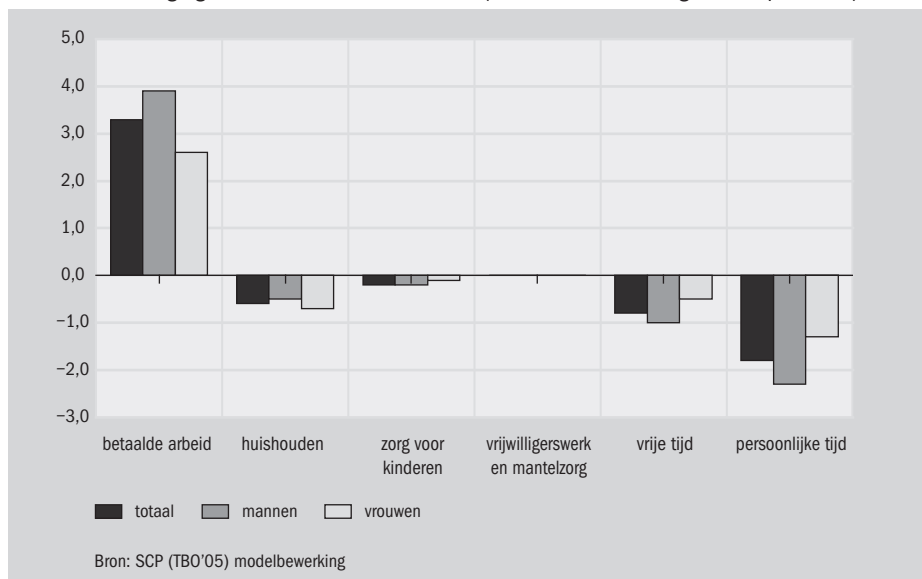
Simulatie 1: verhoging netto-uurloon (door belastingmaatregelen) voor iedereen

Door algemene belastingmaatregelen is het mogelijk om het netto-inkomen voor iedereen te verhogen. Deze verhoging zal in de praktijk niet voor iedereen gelijk zijn, maar om een idee te krijgen van het effect van een dergelijke maatregel kan voor iedereen hetzelfde worden gesimuleerd.

Een verhoging van het netto-uurloon met 5% heeft voor iedereen een positief effect op de tijd besteed aan betaalde arbeid. Gemiddeld zal bijna 3,5 uur per week meer worden gewerkt. Mannen gaan bijna 4 uur per week meer werken, vrouwen 2,5 uur per week. In relatieve termen is het effect voor vrouwen met bijna 13% iets hoger dan voor mannen (bijna 10%). Op alle overige categorieën van tijdbesteding wordt ingeleverd. De meeste tijd per week wordt ingeleverd op persoonlijke verzorging. Mannen leveren hier meer op in dan vrouwen, zowel in uren als procentueel. Ook aan vrije tijd en het huishouden wordt duidelijk minder tijd besteed. Mannen leveren meer in op de zorg voor kinderen dan vrouwen, maar ook bij hen neemt deze iets af. Op vrijwilligerswerk wordt weinig ingeleverd. De afname bij vrouwen is helemaal verwaarloosbaar (0,2%, dat is ongeveer 1,5 minuut per maand), terwijl mannen gemiddeld maar ongeveer 2 minuten per week inleveren.

Figuur 5.1

Resultaten verhoging netto-uurloon voor iedereen (absolute verandering in uren per week)

Simulatie 2: verhoging netto-uurloon met 10% voor vrouwen met een laag uurloon

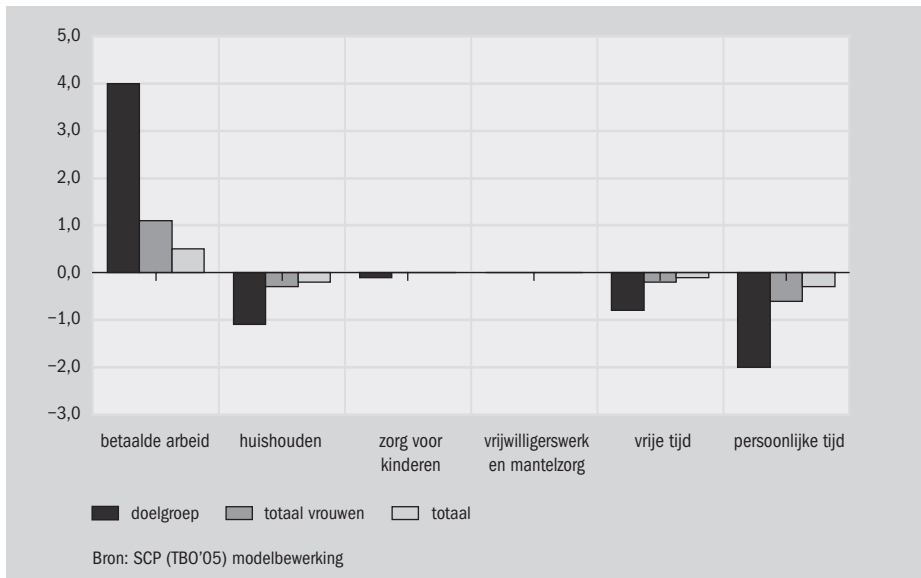
Om vrouwen te stimuleren te gaan werken en zo hun economische zelfstandigheid te bevorderen, kunnen belastingmaatregelen worden getroffen. Door de invoering van een inkomensafhankelijke combinatiekorting wordt het voor vrouwen met een laag inkomen aantrekkelijker om (meer) te gaan werken. We simuleren dit door het

potentieel uurloon van alle vrouwen met de laagste uurlonen met 10% te verhogen.

Deze simulatie heeft uiteraard alleen betrekking op een deel van de vrouwen. Hierdoor is het gemiddelde effect niet zo groot (een 0,5 uur per week meer betaalde arbeid). De groep vrouwen die een inkomensstijging ervaart gaat echter 4 uur per week meer betaalde arbeid verrichten. Dit is iets meer dan 25% van hun oorspronkelijke arbeidstijd. De tijd die meer wordt besteed aan betaalde arbeid wordt gewonnen door minder tijd te besteden aan persoonlijke tijd, vrije tijd en het huishouden. Het effect op vrijwilligerswerk is opnieuw verwaarloosbaar, terwijl ook de zorg voor kinderen niet veel vermindert.

Figuur 5.2

Resultaten verhoging netto-uurloon voor vrouwen met een laag uurloon (absolute verandering in uren per week)

Simulatie 3: verhoging netto-uurloon met 10% voor mannen met een laag uurloon

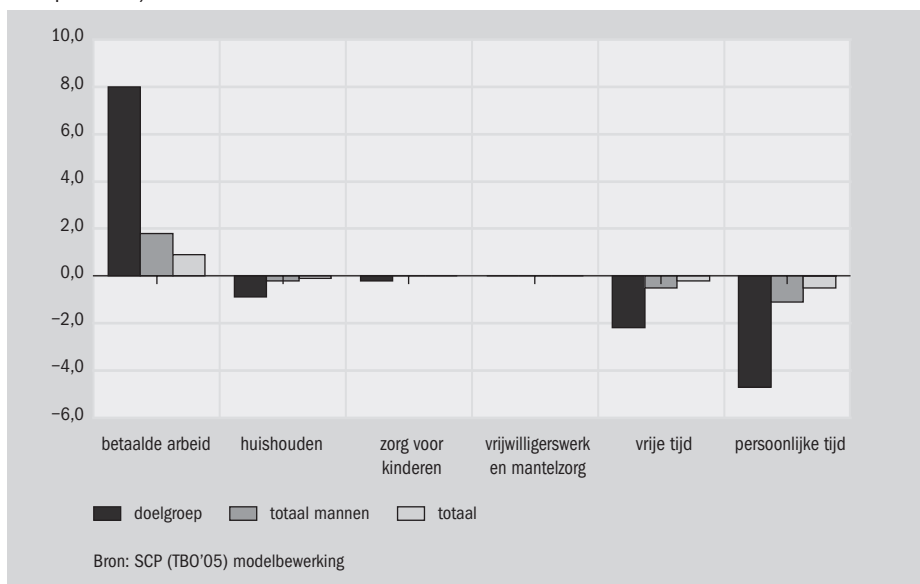
De maatregelen die vrouwen kunnen stimuleren om meer betaalde arbeid te verrichten, kunnen natuurlijk ook effect hebben op mannen. Daarom rekenen we ook een simulatie door waarbij de netto-uurlonen van laagbetaalde mannen met 10% wordt verhoogd.

De groep mannen die door deze maatregel wordt beïnvloed gaat gemiddeld 8 uur per week meer werken. Dat is 20% van hun oorspronkelijke arbeidstijd. Omdat het effect voor mannen in absolute termen groter is dan voor vrouwen, zijn ook de gevolgen voor andere vormen van tijdbesteding wat groter. Mannen vinden de tijd om meer te werken vooral door in te leveren op persoonlijke tijd en vrije tijd. Het huishouden en de zorg voor kinderen verminderen relatief meer dan bij vrouwen,

maar dan gaat het nog maar over maximaal een kwartier per week. Ook bij mannen lijdt het vrijwilligerswerk nauwelijks door de verhoging van het aantal uren betaalde arbeid.

Figuur 5.3

Resultaten verhoging netto-uurloon voor mannen met een laag uurloon (absolute verandering in uren per week)

Simulatie 4: verhoging van het opleidingsniveau

Het opleidingsniveau in Nederland wordt langzamerhand steeds hoger. Jongere cohorten zijn doorgaans hoger opgeleid dan de wat oudere groepen in de samenleving. Tabel 5.2 geeft een overzicht van de verdeling van Nederlanders naar opleidingsniveau per tienjaars leeftijdsgroepen.

Tabel 5.2

Verdeling van opleidingsniveau per leeftijdsklasse, 20-64-jarigen, 2005 (in procenten)

	laagopgeleid	middelhoog opgeleid	hoogopgeleid
20-29 jaar	19	34	47
30-39 jaar	18	40	42
40-49 jaar	28	37	35
50-59 jaar	36	29	35
60-64 jaar	46	23	31

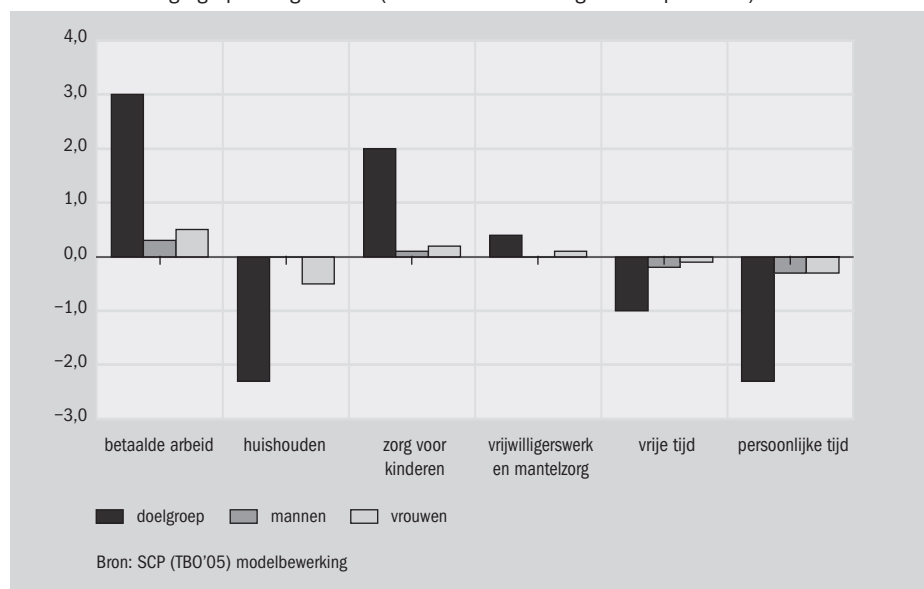
Bron: SCP (TBO'05)

In deze simulatie laten we zien wat het betekent voor de tijdbesteding als de verdeling naar opleidingsniveau een leeftijdcohort opschuift. We veronderstellen dan bijvoorbeeld dat bij de 50-59-jarigen niet 36% laagopgeleid is, maar 28%. Hierbij houden we er rekening mee dat het inkomen bij een hogere opleiding ook wat hoger zal zijn. Naast het opleidingsniveau, verhogen we dus tegelijkertijd het potentieel uurloon van deze personen. Het percentage waarmee het inkomen wordt verhoogd, is gebaseerd op het verschil in gemiddelde inkomens tussen de opleidingsniveaus per leeftijdklasse.

Figuur 5.4 laat de gevolgen van de simulatie zien.

Figuur 5.4

Resultaten verhoging opleidingsniveau (absolute verandering in uren per week)

Een hoger opleidingsniveau betekent voor de betrokken groep meer betaalde arbeid (bijna 3 uur per week), meer zorg voor kinderen (1,5 uur per week) en meer vrijwilligerswerk (0,1 uur per week). Deze tijd wordt gevonden door minder tijd te besteden aan de overige activiteiten. Gemiddeld genomen is het positieve effect van betaalde arbeid het hoogst voor de laagopgeleiden. De toename van de tijd besteed aan zorg voor kinderen is bij laag- en middelhoog opgeleiden ongeveer even groot. Vrijwilligerswerk neemt vooral toe bij de middelhoog opgeleiden.

Gemiddeld voor iedereen neemt de tijd besteed aan betaalde arbeid toe met 1,3%, de tijd besteed aan zorg voor kinderen met 3% en de tijd besteed aan vrijwilligerswerk met 1,5%. De grootste afname vinden we bij de huishoudelijke taken. Hieraan wordt gemiddeld 1,3% minder besteed per week. De afname van de vrije tijd en de persoonlijke tijd is relatief gering. Bij vrouwen zijn de effecten op betaalde arbeid

en vrijwilligerswerk groter dan bij mannen. Bij mannen is het effect op de zorg voor kinderen iets groter. Het effect op de huishoudelijke taken is bij mannen licht positief. Als het opleidingsniveau van mannen toeneemt, gaan zij gemiddeld iets meer tijd besteden aan het huishouden. Door het (veel) grotere negatieve effect bij vrouwen zien we dat in het gemiddelde niet terug.

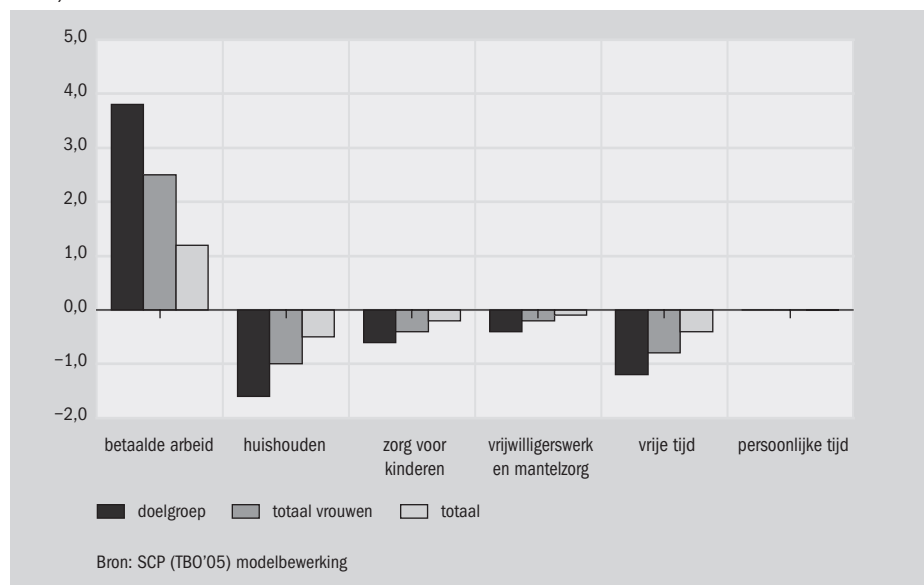
Simulatie 5: arbeidstoename van vrouwen die in deeltijd werken (minder dan 24 uur per week)

De Taskforce DeeltijdPlus probeert te bewerkstelligen dat vrouwen die minder dan 24 uur per week werken hun werktijd uitbreiden. In deze simulatie laten wij zien wat dat betekent voor de andere vormen van tijdbesteding van deze vrouwen. Deze simulatie kan niet worden uitgevoerd door het rechtstreeks beïnvloeden van een van de kenmerken van het model, maar wordt uitgevoerd door de uren betaalde arbeid van de voorspelling autonoom te verhogen (zie bijlage B, te vinden via www.scp.nl).

In het scenario is opgelegd, dat de vrouwen die minder dan 24 uur werken hun tijdbesteding aan betaalde arbeid verhogen met 33%. Dit is gemiddeld 3,8 uur per week. Dit blijkt vooral ten koste te gaan van het huishouden en de vrije tijd, maar ook op vrijwilligerswerk en mantelzorg wordt relatief veel ingeleverd (10%).

Figuur 5.5

Resultaten verhoging werktijd van in deeltijd werkende vrouwen (absolute verandering in uren per week)

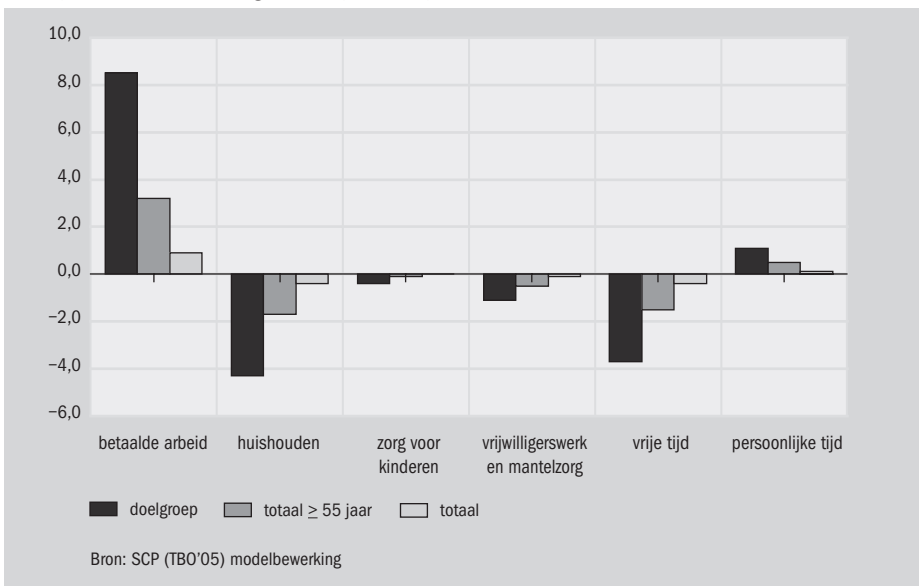
Simulatie 6: arbeidsdeelname van niet-werkenden

Bij deze simulatie gaan we ervan uit dat door het nemen van (niet nader gespecificeerde) maatregelen werklozen sneller een baan zullen accepteren. Deze simulatie is zodanig vormgegeven, dat de personen die minder dan 6 uur per week werken gemiddeld 8,5 uur per week meer gaan werken.

Als de werklozen aan het werk gaan, blijkt dit ten koste te gaan van tijdbesteding aan het huishouden en aan vrije tijd. Daarnaast wordt een kwart van de tijd die werd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg ingeleverd. Dit betreft samen iets meer dan 1 uur per week. Deze tijd wordt toegevoegd aan de persoonlijke verzorging. De afname van de tijd besteed aan vrijwilligerswerk heeft te maken met het feit dat de meeste niet- of weinig werkenden in de oudere leeftijdsklassen vallen. Deze mensen doen relatief veel vrijwilligerswerk. Als zij meer betaalde arbeid gaan doen, blijft er minder tijd over voor de andere activiteiten. Hier komt het bevorderen van de arbeidsparticipatie (van ouderen) dus sterk in conflict met het bevorderen van de maatschappelijke participatie.

Figuur 5.6

Resultaten stimuleren arbeidsparticipatie van niet-werkenden of werkenden met een (heel) kleine baan (absolute verandering in uren per week)

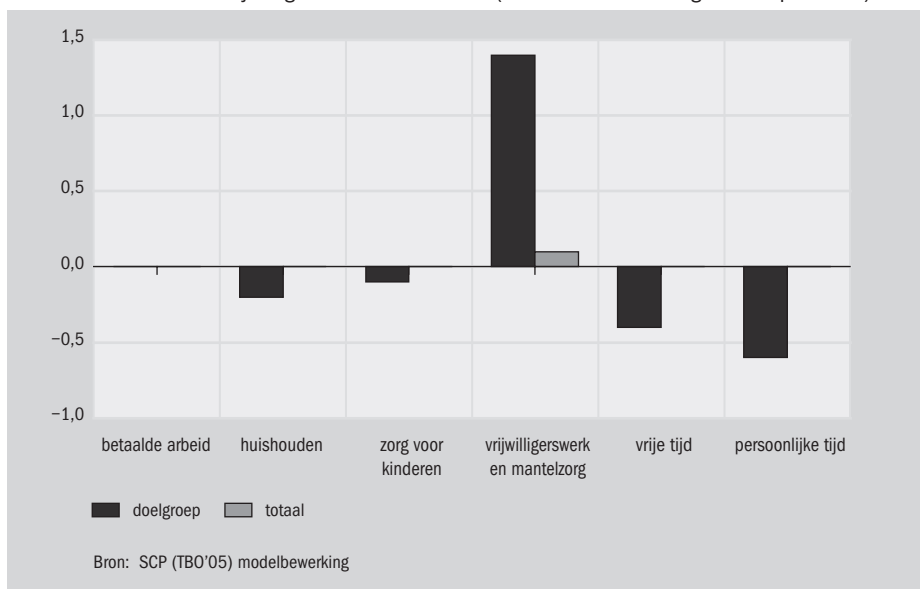
Simulatie 7: stimuleren van mantelzorg bij mannen (via vrijwilligerswerk)

In het 'plan van de man'-onderdeel van het emancipatiebeleid wordt gesteld dat het aandeel van mannen in de mantelzorg moet worden verhoogd. Wij simuleren dit door de tijd door mannen besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg met 33% te verhogen.

Geen enkele andere vorm van tijdbesteding lijdt zwaar onder een toename van vrijwilligerswerk en mantelzorg door mannen, maar de deelname aan betaalde arbeid zou wel iets afnemen. De toename van vrijwilligerswerk betreft gemiddeld 0,7 uur per week. De toename bij hoger opgeleiden is groter dan bij de andere opleidingscategorieën.

Figuur 5.7

Resultaten stimuleren vrijwilligerswerk van mannen (absolute verandering in uren per week)

5.3 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn simulaties uitgevoerd die ons helpen te onderzoeken welke instrumenten geschikt zijn om gelijktijdig een verhoging van de arbeidsparticipatie én het vrijwilligerswerk (inclusief mantelzorg) te bewerkstelligen. Vaak gaat een verhoging van één van beide gepaard met een daling van de andere, maar dit is gezien de beleidsdoelstellingen van de overheid ongewenst.

Tabel 5.1 geeft een samenvatting van de simulaties met betrekking tot de tijdbesteding aan betaalde arbeid en vrijwilligerswerk en mantelzorg. Gepresenteerd wordt de toe- of afname van het aantal uren betaalde arbeid, respectievelijk vrijwilligerswerk en mantelzorg als gevolg van de simulaties.

Tabel 5.3

Resultaten simulaties voor betaalde arbeid en vrijwilligerswerk en mantelzorg, gemiddelde effecten voor de totale bevolking

	betaalde arbeid	vrijwilligerswerk en mantelzorg
gemiddeld aantal uren besteed (geschat door model)	30,8	2,6
relatieve verandering door (in %):		
5% hoger netto-uurloon	10,7	-0,8
10% hoger netto-uurloon voor laagbetaalde vrouwen	1,8	0,0
10% hoger netto-uurloon voor laagbetaalde mannen	3,0	-0,2
hoger opleidingsniveau	2,6	1,5
33% toename betaalde arbeid voor vrouwen die minder dan 24 uur werken	3,9	-4,8
stimuleren arbeidsparticipatie niet-werkenden	2,8	-4,6
33% toename vrijwilligerswerk en mantelzorg voor mannen	-0,1	13,1

Bron: SCP (TBO'05) modelbewerking

Over het algemeen zijn de effecten op individueel niveau niet bijzonder groot. Uitzondering vormt het verhogen van het netto-uurloon van iedereen met 5%. Dit veroorzaakt een toename van het aantal uren betaalde arbeid met bijna 11%. Ook de toename van het vrijwilligerswerk in de laatste simulatie van de tabel is relatief groot (13%). Gemiddeld hebben we het in dit geval over ongeveer twintig minuten per persoon.

Meestal gaat een stijging van de tijd besteed aan betaalde arbeid ten koste van de tijd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg. Zeker als de simulatie een expliciete stijging van de arbeidsparticipatie betreft, is het negatieve effect op vrijwilligerswerk groot. Zowel bij het stimuleren van de arbeidsparticipatie van vrouwen als van niet werkenden daalt de tijd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg namelijk met bijna 5%.

Een verhoging van het opleidingsniveau heeft zowel een positief effect op de arbeidsparticipatie als op het vrijwilligerswerk. Daarmee lijkt beleid gericht op het verhogen van het opleidingsniveau het meest geschikt om beide participatiedoelen van het huidige kabinet te bereiken.

6 Conclusie

De centrale vraag van dit onderzoek is: wat zijn de mogelijke gevolgen van een hogere arbeidsparticipatie (van mannen en vrouwen) voor de tijdbesteding aan onbetaalde arbeid? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is onderzocht welke factoren invloed hebben op de tijdbesteding aan betaalde en onbetaalde arbeid. De centrale vraag leidt daarom tot de volgende aanvullende vraag: hoe groot is de invloed van verschillende verklarende factoren op de keuzes voor de hoeveelheid betaalde en onbetaalde arbeid van mannen en vrouwen in Nederland? We beperken ons onderzoek tot niet-studerende personen van 20 tot 64 jaar, omdat de groep die hierbuiten valt minder deelneemt aan het arbeidsproces. Het is niet mogelijk voor deze laatste groep zinvolle analyses uit te voeren.

Leeftijd speelt een belangrijke rol bij de keuzes die worden gemaakt ten aanzien van de tijdbesteding. Dit heeft te maken met leeftijdspecifieke preferenties: jonge mensen willen veel werken, oudere mensen steeds minder. Andere factoren kunnen dit effect verminderen. Er wordt meer tijd aan arbeid besteed als het uurloon hoger is, de partner werkt en de respondent kostwinner is.

Naast leeftijd speelt de aanwezigheid van kinderen in het huishouden uiteraard een zeer belangrijke rol in de tijdbesteding. Aan de ene kant komt het meer traditionele patroon naar voren: de respondent die kostwinner is, werkt meer en besteedt minder tijd aan huishoudelijke taken en zorg voor kinderen. Hoewel ouders minder gaan werken als er kleine kinderen zijn, is dit effect sterker voor vrouwen dan voor mannen. Aan de andere kant laat het model echter ook zien dat hoger opgeleiden de taken proberen te delen: hoger opgeleide mannen met een hoger inkomen werken minder en besteden meer tijd aan zorg voor kinderen.⁸ Hoger opgeleide vrouwen met een hoger inkomen werken echter meer dan andere vrouwen en besteden minder tijd aan het huishouden. Het stimuleren van een evenwichtiger verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen lijkt dus vooral gestimuleerd te worden door het opleidingsniveau van zowel mannen als vrouwen.

Vrijwilligerswerk wordt vooral gedaan door ouderen, mensen die sterk betrokken zijn bij de kerk en ouders van kinderen die naar de middelbare school gaan. Moeders doen daarnaast meer vrijwilligerswerk als ze kinderen hebben die op de basisschool zitten. Dit sluit aan bij het traditionele beeld dat bestaat van vrijwilligers. Een belangrijk gevolg is dat het moeilijk zal zijn om zowel vrijwilligerswerk, een belang-

⁸ Helaas biedt het databestand niet de mogelijkheid om te kijken naar de daadwerkelijke verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen in het huishouden.

rijk onderdeel van onbetaalde arbeid, als betaalde arbeid te stimuleren. Er wordt meer tijd besteed aan vrijwilligerswerk als er kinderen zijn en bij vrouwen gaat dit onder andere ten koste van de tijd die wordt besteed aan arbeid. Het is goed mogelijk dat moeders die meer gaan werken, minder tijd overhouden voor vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk is belangrijk omdat er, in tegenstelling tot de andere vormen van onbetaalde arbeid (zorg voor kinderen en huishoudelijke taken), per definitie geen betaald alternatief voor is. Organisaties die gebruikmaken van vrijwilligers hebben geen mogelijkheid om arbeidskrachten in te huren als de vrijwilligers afhaken. Een instrument om vrijwilligerswerk te stimuleren, maar waarover wij geen informatie hebben in ons onderzoeksbestand, is de vrijwilligersvergoeding. Het kan zijn dat een hogere vrijwilligersvergoeding vrijwilligerswerk interessanter maakt ten opzichte van bijvoorbeeld vrije tijd of persoonlijke tijd, maar hierover kunnen wij geen uitspraken doen.

Een andere factor die een positief effect heeft op de tijd die wordt besteed aan vrijwilligerswerk is een actieve betrokkenheid bij de kerk. Het gaat hierbij mogelijk deels om meer aan de kerk gerelateerde activiteiten dan bij andere vrijwilligers het geval is. Ook hier komt de spanning tussen werk en vrijwilligerswerk weer naar voren, omdat vrouwen die actief betrokken zijn bij de kerk minder werken.

Aan de hand van analyses uit hoofdstuk 4 kunnen alleen uitspraken worden gedaan over de richting van de effecten. Dit heeft te maken met de manier waarop het model is vormgegeven. Zo gaat een verhoging van de tijd die wordt besteed aan de ene categorie altijd ten koste van de tijd die kan worden besteed aan de andere categorieën. Daarnaast kan aan elke categorie niet minder dan nul uur en niet meer ($24 \times 7 =$) 168 uur per week worden besteed en moet de totale tijd per week altijd gelijk zijn aan 168 uur. Het negeren van deze restricties leidt tot incorrecte analyses. Om een inschatting te maken van de hoogte van de effecten, zijn er in hoofdstuk 5 simulaties uitgevoerd. Deze simulaties trachten vooral de gevolgen van een hogere arbeidsparticipatie in kaart te brengen.

Een van de instrumenten om arbeidsparticipatie te verhogen, is een verhoging van het netto-uurloon (door bijvoorbeeld de belasting te verlagen). De gevolgen hiervan voor onbetaalde arbeid zijn uiteenlopend: zo gaan zowel mannen als vrouwen minder tijd besteden aan huishoudelijke taken en zorg voor kinderen, maar er wordt niet bezuinigd op vrijwilligerswerk en mantelzorg.

Een algemene belastingverlaging is echter niet efficiënt om de arbeidsparticipatie te bevorderen. Het is beter om instrumenten te gebruiken die op specifieke groepen gericht zijn die ondervertegenwoordigd zijn op de arbeidsmarkt. Een voorbeeld van een dergelijke specifieke maatregel is een belastingverlaging voor mensen met een laag potentieel uurloon. Ook voor deze groep leidt een verhoging van het netto-uurloon tot meer gewerkte uren. Wederom gaat dit niet ten koste van vrijwilligerswerk en mantelzorg, maar wel ten koste van de tijd die wordt besteed aan huishoudelijke

taken. Vrouwen met een laag uurloon bezuinigen na verhoging van het inkomen niet op de zorg voor kinderen, mannen met een laag uurloon wel. Ook bij deze maatregelen, gericht op een specifieke groep, gaat een stimulering van de arbeidsparticipatie niet ten koste van vrijwilligerswerk en mantelzorg.

Het streven om het opleidingsniveau van de bevolking te verhogen is een andere (indirecte) manier om de arbeidsparticipatie te stimuleren. De uitwerking hiervan verschilt voor mannen en vrouwen. De enige overeenkomst is dat zowel mannen als vrouwen meer gaan werken en iets meer tijd gaan besteden aan zorg voor kinderen. Vrouwen gaan meer vrijwilligerswerk doen en bezuinigen op huishoudelijke taken, terwijl dit voor mannen andersom geldt (mannen gaan iets meer huishoudelijke taken doen en iets minder vrijwilligerswerk). Vermoedelijk komt dit doordat de huishoudelijke taken tussen vrouwen en mannen iets eerlijker worden verdeeld als beiden (iets) hoger opgeleid zijn.

Een moeilijker te realiseren, maar desondanks interessante, mogelijkheid is een toename van de voorkeur om te werken, door een cultuuromslag. Bij vrouwen met een kleine deeltijdbaai leidt deze cultuuromslag tot meer gewerkte uren, maar dit gaat ten koste van huishoudelijke taken en vrijwilligerswerk. Voor niet-werkenden gaat de tijdbesteding aan betaalde arbeid ook ten koste van huishoudelijke taken en vrijwilligerswerk. Omdat onder niet-werkenden relatief veel mensen tijd besteden aan vrijwilligerswerk, vormt dit hiervoor een serieuze bedreiging.

Concluderend kunnen we stellen dat een verhoging van de arbeidsparticipatie geen eenduidig effect heeft op onbetaalde arbeid. Belastingmaatregelen, zowel voor specifieke doelgroepen als voor de hele bevolking, leiden tot een toename van de arbeidsparticipatie ten koste van huishoudelijke taken en (bij mannen) van de zorg voor kinderen. Opvallend is dat mensen niet snel bezuinigen op vrijwilligerswerk en mantelzorg. Het streven naar een hoger opleidingsniveau leidt tot een evenwichtiger verdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen. Hierbij wordt er in totaal iets meer tijd besteed aan vrijwilligerswerk en mantelzorg. Een meer fundamentele cultuuromslag, waardoor iedereen meer geneigd is om te gaan werken, zal echter leiden tot een afname van vrijwilligerswerk. Kennelijk zijn specifieke belastingmaatregelen en scholing dan betere instrumenten om de arbeidsparticipatie te bevorderen, zonder dat vrijwilligerswerk daardoor sterk in het gedrang komt.

Hoewel dit onderzoek een eerste verkenning is van de mogelijkheden om tijdbesteding in onderlinge samenhang te modelleren, kunnen er dus toch al een paar interessante conclusies worden getrokken. Helaas kunnen we door beperkingen in ons databestand TBO 2005 een aantal vragen niet beantwoorden. Zo is de uitruil van zorgtaken tussen partners niet goed in kaart te brengen, omdat niet alle personen in een huishouden zijn ondervraagd. Ook de inkomensgegevens zijn nogal beperkt, waardoor het moeilijk is om het effect van belastingmaatregelen door te rekenen.

Voor betere inkomensgegevens zou het onderzoeksbestand bijvoorbeeld gekoppeld moeten worden aan belastinggegevens.⁹

Voor de arbeidsparticipatie is de beschikbaarheid van kinderopvang een belangrijke variabele, die de verklaringskracht en de validiteit van het model zou doen toenemen. Gegevens hierover zijn op gemeentelijk niveau beschikbaar. Door de beperkte omvang van het TBO 2005 is het echter niet mogelijk een koppeling te maken met gegevens op gemeentelijk niveau. Meer aandacht voor (niet-westerse) allochtonen, een groep die in enquêtes vaak is ondervertegenwoordigd, zou het model ook kunnen verbeteren.

Een periodiek panelonderzoek zou kunnen helpen om de dynamiek in tijdbesteding beter in beeld te krijgen. Met behulp van een dergelijk onderzoek kan gekeken worden hoe partners werk- en zorgtaken verdelen voordat er kinderen zijn en op het moment dat er kinderen zijn. Ook kan er beter onderscheid worden gemaakt tussen personen die kortdurend en langdurig werkloos zijn. Het model zou dus sterk kunnen worden verbeterd, als er een groot periodiek panelonderzoek naar tijdbesteding wordt gedaan waarbij alle (volwassen) leden van een huishouden worden ondervraagd.

9 Het CBS kan enquêtegegevens op persoonsniveau koppelen aan registratiegegevens van onder andere de Belastingdienst, mits de respondent hiervoor toestemming heeft gegeven.

Literatuur

- Apps, Patricia en Ray Rees (2005). Gender, Time Use and Public Policy over the Life Cycle. In: *Oxford Review of Economic Policy*, jg. 21, nr. 3, p. 439-461.
- Becker, G.S (1965). A theory of the allocation of time. In: *The Economic Journal*, jg. 75, nr. 299, p. 493-517.
- Bell, David E., Ralph L. Keeney en John D.C. Little (1975). A Market Share Theorem. In: *Journal of Marketing Research*, jg. 12, nr. 2, p. 136-141.
- Boer, Alice de en Joost Timmermans (2007). *Blijvend in balans. Een toekomstverkenning van informele zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/16).
- Boer, Alice de, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (2009). *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009/5).
- Bonke, Jens, Mette Deding, Mette Lausten en Leslie S. Stratton (2007). *Intrahousehold Specialization in Housework in the United States and Denmark*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA-discussion paper nr. 2777).
- Breedveld, Koen, Andries van den Broek, Jos de Haan, Lucas Harms, Frank Huysmans en Erik van Ingen (2006). *De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (special).
- Bruyn-Hundt, Marga (1997). De economische waarde van onbetaalde arbeid. In: M. Niphuis-Nell (red.), *Sociale atlas van de vrouw (deel 4): Veranderingen in de primaire leef sfeer*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau (Cahier 141).
- Buddelmeyer, Hielke, Gilles Mourre en Melanie Ward (2005). *Part-Time Work in EU Countries: Labour Market Mobility, Entry and Exit*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA-Discussion Paper nr. 1550).
- CBS (2009). Statline: bevolking; herkomstgroepering, generatie, geslacht en leeftijd, 1 januari. Geraadpleegd 13 maart 2009 via statline.cbs.nl
- Chen, Youhua, Vinay Kanetkar en Doyle L. Weiss (1994). Forecasting Market Shares with Disaggregate of Pooled Data: A Comparison of Attraction Models. In: *International Journal of Forecasting*, jg. 10, nr. 2, p. 263-276.
- Connelly, Rachel en Jean Kimmel (2007). *Spousal Influences on Parents' Non-Market Time Choices*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA-Discussion Paper nr. 2894).
- Cooper, Lee G. (1993). Market-Share Models. In: J. Eliashberg en G.L. Lilien (red.), *Handbook in Operations Research and Management Science, deel 5: Marketing*. (p. 259-314). Amsterdam: North-Holland.
- Cooper, Lee G. en Masao Nakanishi (1988). *Market Share Analysis: Evaluating Competitive Marketing Effectiveness*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Dearing, Helene, Helmut Hofer, Christine Lietz, Rudolf Winter-Ebmer en Katharina Wrohlich (2007). Why are mothers working longer hours in Austria than in Germany? A comparative micro simulation analyses. In: *Fiscal Studies*, jg. 28, nr. 4, p. 463-495.
- Dekker, Paul, Joep de Hart en Laila Faulk (2007). *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/12).
- El Lahga, AbdelRahmen en Nicolas Moreau (2007). *The Effects of Marriage on Couples' Allocation of Time Between Market and Non-Market Hours*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA-Discussion Paper nr. 2619).
- Fok, Dennis, Philip Hans Franses en Richard Paap (2002). Econometric Analysis of the Market Share Attraction Model. In: P.H. Franses en A.L. Montgomery (red.), *Advances in Econometrics (deel 16): Econometric Models in Marketing* (p. 223-256). Amsterdam: JAI Press.

- Freeman, Richard B. en Ronald Schettkat (2005). Marketization of household production and the EU-US gap in work. In: *Economic Policy*, jg. 20, nr. 41, p. 6-50.
- Griff, Y.K., J. Plantenga, J.J. Schippers en J.J. Siegers (1999). *Arbeid, zorg en beleid: de gedragsreacties van huishoudens*. Utrecht: Universiteit Utrecht (OSA publicatie A 165).
- Gronau, Reuben (1977). Leisure, Home Production, and Work – the Theory of the Allocation of time Revisited. In: *The Journal of Political Economy*, jg. 85, nr. 6, p. 1099-1123.
- Heckman, James J. (1979). Sample selection bias as a specification error. In: *Econometrica*, jg. 47, nr. 1, p. 153-162.
- Hooghiemstra, Erna, Ans Oudejans en Saskia Keuzekamp (2002). *Onbetaalde arbeid op het spoor. Een methode om kennis over onbetaalde arbeid te integreren in het sociaal-economisch beleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-onderzoeksrapport 2002/1).
- Jaumotte, Florence (2004). Labour force participation of women: empirical evidence on the role of policy and other determinants in OECD countries. In: *OECD Economic Studies*, jg. 37, nr. 2, p. 51-108.
- Juster, F. Thomas en Frank P. Stafford (1991). The Allocation of Time: Empirical Findings, Behavioral Models, and Problems of Measurement. In: *Journal of Economic Literature*, jg. 29, nr. 2, p. 471-522.
- Kalenkoski, Charlene M., David C. Ribar en Leslie S. Stratton (2005). Parental Child Care in Single Parent, Cohabiting, and Married Couple Families: Time Diary Evidence from the United Kingdom. In: *American Economic Review*, jg. 95, nr. 2, p.194-198.
- Kimmel, Jean en Rachel Connelly (2006). *Is mothers' time with their children home production or leisure?* Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA-Discussion Paper nr. 2058).
- Klevmarken, N. Anders (1999). Microeconomic analysis of time-use data. Did we reach the promised land? In: J. Merz en M. Ehling (red.), *Time Use – Research, Data and Policy*. Baden-Baden: NOMOS Verlagsgesellschaft.
- Lippe, Tanja van der (1993). *Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Maurin, Eric en Julie Moschion (2006). The social multiplier and labour market participation of mothers. In: *American Economic Journal: Applied Economics*, jg.1, nr. 1, p. 251-272.
- Meer, M.J. van der en C.H. Mulder (2007). Informele zorg en tijdsbudget. In: A. de Boer (red.), *Toekomstverkenning informele zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/21).
- Merens, Ans en Brigitte Hermans (red.) (2009). *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009/2).
- Montmarquette, Claude en Luc Monty (1987). An empirical model of a household's choice of activities. In: *Journal of Applied Econometrics*, jg. 2, nr. 2, p. 145-158.
- Ooms, Ingrid, Evelien Eggink en Edwin van Gameren (2007). *Moeders, werk en kinderopvang in model. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/19).
- Portegijs, Wil, Mariëlle Cloïn, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens en Eefje Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008/24).
- RMO (2008). *Verkenning participatie. Arbeid, vrijwillige inzet en mantelzorg in perspectief*. Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (Werkdocument 16).
- Timmermans, J. en K. Sadiraj (2007). Ramingen informele zorg. In: A. de Boer (red.), *Toekomstverkenning informele zorg*. Den Haag: Sociaal en cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/21).

- TK (2006/2007). *Beleidsprogramma kabinet Balkenende IV 2007-2011; Samen werken samen leven*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, bijlage bij 31070, nr. 1.
- TK (2007/2008a). *Arbeidsmarktbeleid: Een plus een is drie. Werkplan Taskforce DeeltijdPlus*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008. Bijlage bij 29544, nr. 160.
- TK (2007/2008b). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- TK (2007/2008c). *Emancipatiebeleid: Plan van de Man*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 124.
- TK (2007/2008). *Voor elkaar. Beleidsbrief mantelzorg en vrijwilligerswerk 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30169, nr. 11.
- TK (2008/2009). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (xv) voor het jaar 2009. Memorie van toelichting*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31700 xv, nr. 2.
- Zellner, Arnold (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias. In: *Journal of the American Statistical Association*, jg. 57, nr. 298, p. 348-368.
- Zellner, Arnold (1963). Estimators for seemingly unrelated regression equations: Some exact finite sample results. In: *Journal of the American Statistical Association*, jg. 58, nr. 304, p. 977-992.
- Zellner, Arnold en David S. Huang (1962). Further properties of efficient estimators for seemingly unrelated regression equations. In: *International Economic Review*, jg. 3, nr. 3, p. 300-313.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6
Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978-90-377-0368-9

SCP-publicaties 2008

- 2008/1 Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen (2008). Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008 (2008). ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006 (2008). Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk (2008). Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 Het dagelijks leven van allochtone stedelingen (2008). Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 De openbare bibliotheek tien jaar van nu (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3
- 2008/8 The future of the Dutch public library: ten years on (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0380-1
- 2008/9 De virtuele cultuurbezoeker. Publieke belangstelling voor cultuurwebsites (2008). Jos de Haan en Anna Adolfsen. ISBN 978-90-377-0357-3
- 2008/10 Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie (2008). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0339-9
- 2008/11 Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid (2008). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0349-8
- 2008/12 Grijswaarden. Monitor ouderenbeleid 2008 (2008). Cretien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-0376-4
- 2008/13 Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders (2008). Lucas Harms. ISBN 978-90-377-0377-1
- 2008/14 De sociale pijler. Ambities en praktijken van het grotestedenbeleid (2008). Jeroen Hoenderkamp. ISBN 978-90-377-0378-8
- 2008/15 De school bestuurd. Schoolbesturen over goed bestuur en de maatschappelijke opdracht van de school (2008). Monique Turkenburg. ISBN 978-90-377-0338-2

- 2008/16 *Weinig over de schreef. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport* (2008). Annet Tiessen-Raaphorst, Jo Lucassen, Remko van den Dool, Janine van Kalmthout. ISBN 978-90-377-0360-3
- 2008/17 *Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrische problemen* (2008). M.H. Kwekkeboom en C.M.C. van Weert. ISBN 978-90-377-0369-6
- 2008/18 *Values on a grey scale. Elderly Policy Monitor 2008* (2008). Crétien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-392-4
- 2008/19 *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland* (2008). Lotte Vermeij (SCP) en Gerald Mollenhorst (UU). ISBN 978-90-377-0367-2
- 2008/20 *Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken* (2008). Anja Steenbekkers, Carola Simon, Lotte Vermeij, Willem-Jan Spreuwers. ISBN 978-90-377-0366-5
- 2008/21 *Portretten van Mantelzorgers* (2008). Sjoerd Kooiker en Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0347-4
- 2008/22 *De staat van de publieke dienst. Het oordeel van de burger over de kwaliteit van overheidsdiensten* (2008). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0370-2
- 2008/23 *Maten voor gemeenten 2008* (2008). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker, Frans Knol, Ab van der Torre, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 978-90-377-0396-2
- 2008/24 *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken* (2008). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens, Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0397-9
- 2008/25 *Rapportage Sport 2008* (2008). Koen Breedveld, Carlijn Kamphuis, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0361-0
- 2008/26 *Betrekkelijke betrokkenheid; Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. Paul Schnabel, Rob Bijl, Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0368-9

SCP-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilsing, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (2009). Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 scp research projects in 2008*. ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5*. Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik* (2009). Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6

SCP-essays

- 1 Voorbeelden en nabebelden (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 De stem des volks (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 De tekentafel neemt de wijk (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 Leven zonder drukte (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

Ondersteunende voorzieningen (2008). Roelof Schellinghouth. ISBN 978-90-3770354-2

Wel of niet aan het werk (2008). Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1

Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030 (2008). Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8

Veranderlijkheid van opvattingen over de EU (2008). Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0382-5

Advies over het macrobudget huishoudelijke WMO-hulp voor 2009 (2008). Evert Pommer, Ab van der Torre. ISBN 90-377-0383-2

Informatievoorziening integratie niet-westerse allochtonen. Inventarisatie van de beschikbare bronnen en voorstellen voor verbetering (2008). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0388-7

De ongreijpbare nonrespondent (2008). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0359 7.

Europa's bureu. Europees nabuurschapsbeleid en de publieke opinie over de Europese Unie (2008). Paul Dekker, Albert van der Horst, Suzanne Kok, Lonneke van Noije en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0381-8

Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren (2008). Jaco Dagevos en Hans Dagevos. ISBN 978-90-377-0394-8

Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld (2008). Esther van den Berg en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0391-7

Dubbele nationaliteit en integratie (2008). Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0398-6

Werk en tevredenheid onder chronisch zieken met een langdurig lichamelijke beperking (2008). Mieke Cardol, Mieke Emmen en Mieke Rijken (Nivel), met medewerking van Cretien van Campen (SCP). ISBN 978-90-377-0409-9

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 1 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0384-9

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 2 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0393-1

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 3 (2008). Paul Dekker, Tom van der Meer en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0410-5

Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007 (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0

Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978-90-377-0399-3

M/v. SCP-nieuwjaarsuitgave 2009 (2009). ISBN 978-90-377-0411-2

Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009 (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0

TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek (2009). Carlijn kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5

Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0416-7

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1 (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schijns en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0417-4

Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978-90-377-0403-7